

XVI–XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos užsienio prekybos struktūra bei mastas: Lenkijos atvejis (I)

DARIUS ŽIEMELIS

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius

El. paštas: dariusziemelis@inbox.lt

Straipsnyje tęsiama autoriaus pradėta XVI–XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos (ATR) socialinės ekonominės istorijos analizė žvelgiant per dviejų konkuruojančių istoriografinių prieigų prizmę: vidines priežastis sureikšminančią tradicinę marksistinę koncepciją ir išorines priežastis pabrėžiančią neomarksistinę kapitalistinės pasaulio sistemos (KPS) teoriją. Šio straipsnio išeities taškas yra probleminė KPS koncepcijos vieta – pernelyg sureikšmintą tarptautinės prekybos įtaka ATR XVI–XVIII a. socialinei ir ekonominei raidai, kuri identifiukuota ankstesnėse publikacijose. Straipsnio tikslas – remiantis istoriografijos duomenimis nustatyti visų pirma XVI–XVIII a. Lenkijos užsienio prekybos struktūrą bei jos ūkio įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastą kaip periferinio kapitalizmo egzistavimo šioje valstybėje svarbiausią argumentą. Straipsnį sudaro trys skyriai: „Tarptautinės prekybos įtaką XVI–XVIII a. Europos šalių raidai aiškinančios versijos“, „Lenkijos žemyninės prekybos vystymosi bruožai XVI–XVIII a.“, „Lenkijos jūros prekyba per Zundo sąsiaurį XVI–XVIII a.: struktūra ir mastas“. Lenkijos užsienio prekybos duomenys naujai interpretuojami KPS ir tradicinės marksistinės koncepcijų požiūriais. XVI–XVIII a. LDK užsienio prekybos su Vakarais analizė bus pateikta šio straipsnio tęsinyje.

Raktažodžiai: kapitalistinė pasaulio sistema, tarptautinė prekyba, socialinė ir ekonominė istorija, Lenkija XVI–XVIII a.

IVADAS

Postsovietinei lietuvių, taip pat ir daugelio kitų postkomunistinių šalių istoriografijai yra būdinga ignoruoti socialinę ir ekonominę istoriją, kuri buvo svarbi sovietmečiu (1). Minėtos problematikos tyrimams Lietuvoje postūmį gali suteikti nauji teoriniai požiūriai ir „vadovaujanti idėja“ (J. Rüsenas), generuojanti istoriografinio bei empirinio tyrimo problemas. Viena iš jų – neomarksistinė kapitalistinės pasaulio sistemos (toliau – KPS)

(1) Atsisakius marksizmo buvo apleista XVI–XVIII a. Lietuvos socialinės ir ekonominės istorijos problematika (dėl „madingesnių“ temų), nors šioje istorijoje būta ir reikšmingų problemų. Įsidėmėtina išimtis šiame kontekste yra S. Pamerneckio [39; 40; 41] tyrimai.

teorija, kurios pradininkas yra garsiausias bei įtakingiausias JAV sociologas ir istorikas I. Wallersteinas (2).

Esminis KPS bruožas yra diferenciacija į tris ekonomines zonas: branduolį, periferiją ir pusiau periferiją (pagal vaidmenį pasauliniame darbo pasidalijime) (3). I. Wallersteino pagrindinio veikalas *Modernioji pasaulio sistema* (4) pirmame tome, kuriame aptariamas KPS atsiradimas XVI a. bei jos ankstyvoji raida, XVI–XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) socialinė ir ekonominė santvarka traktuojama (kartu su Amerika) kaip tuometinės KPS periferija [57].

XVI–XVIII a. ATR socialinė ir ekonominė raida lyg ir atitiktų periferinio kapitalizmo modelį (5): politiniu ir kariniu požiūriu silpnas valstybingumas, bajorijos dominavimas miestiečių atžvilgiu, žaliavų eksportas ir produkcijos importas. Visgi pagal KPS teoriją, jei esminis periferinio kapitalizmo bruožas yra valstybės ūkio priklausomybė nuo tarptautinės rinkos, tezę, jog Lenkijos-Lietuvos valstybėje buvo periferinis kapitalizmas, yra problematiška. Ankstesnėse publikacijose autorius yra identifikavęs probleminę KPS koncepcijos vietą – pernelyg sureikšmintą išorinę (tarptautinės prekybos) įtaką ATR XVI–XVIII a. socialinei ir ekonominei raidai [69; 70]. Būtina išsamiau paanalizuoti ATR ūkio įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastą XVI–XVIII a. kaip periferinio kapitalizmo egzistavimo Lenkijos-Lietuvos valstybėje svarbiausią argumentą. Bendros ATR užsienio prekybos sistemos nebuvimas [16, 120; 71, 32; 11, 49] bei ribota straipsnio erdvė verčia atskirai gilintis tiek į Lenkijos, tiek į LDK ūkio įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastus. Remiantis istoriografijos duomenimis, straipsnyje visų pirma siekiama nustatyti XVI–XVIII a. Lenkijos užsienio prekybos struktūrą bei jos įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastą. LDK užsienio prekybos su Vakarais analizė bus pateikta šio straipsnio tęsinyje.

- (2) I. Wallersteino (g. 1930) populiarumo ir įtakos Vakarų socialiniuose moksluose viršūnė – praėjusio amžiaus 8-ojo dešimtmečio antroji – 9-ojo dešimtmečio pirmoji pusė. Jo kapitalinis veikalas [57] yra išleistas keturiolika kalbų (olandų – 1978, italų – 1978, norvegų – 1978–1979, aklųjų raštu – 1979, ispanų – 1979, prancūzų – 1980, japonų – 1981, vengrų – 1983, vokiečių – 1986, serbų – 1986, portugalų – 1990, rumunų – 1992, kinų – 1998, 2000, korėjiečių – 1999 m.). Deja, iki šiol į lietuvių kalbą išverstas tik vienas šio autoriaus straipsnelis [62]. Akademiniis institucinis pripažinimas: 1958–1971 m. – Kolumbijos, 1971–1976 m. – McGillio, 1976–1999 m. – Binghamtono (JAV) universitetų sociologijos profesorius, nuo 1976 m. iki dabar – Fernando Braudelio ekonomikos istorinių sistemų ir civilizacijų studijų centro direktorius. Šiuo metu – Yale'io universiteto Sociologijos katedros profesorius. Svarbus šaltinis susipažįstant su I. Wallersteino mąstymo sklaida yra jo straipsnių rinktinė [61]. Nors ir pavėluota pažintis su KPS teorija lietuvių socialinei ir ekonominei istorijai galėtų suteikti naujų kokybinių impulsų ir išryškinti šios istorijos aspektus, kurie prieš tai negalėjo būti pastebėti ir artikuliuoti.
- (3) KPS susiformavo Europos ekonominio pasaulio pagrindu per „ilgąjį“ XVI a. (1450–1640) ir egzistuoja iki šiol. KPS yra ekonominis pasaulis, pagrįstas kapitalistine gamyba ir darbo pasidalijimu, politiškai organizuotas kaip suverenų, tarpusavyje dėl hegemonijos besivaržančių valstybių sistema. Išsamiau apie KPS teoriją žr. [68].
- (4) I. Wallersteino veikalas *Modernioji pasaulio sistema* laikytinas pasakojimu apie KPS istorijos raidą, tačiau jis nebaigtas, išleisti trys tomai [57; 59; 60].
- (5) Skiriamasis periferinio kapitalizmo bruožas pagal KPS teoriją yra priverstinio (vergų, baudžiauninkų) darbo naudojimas. Periferijos politinei organizacijai gali būti būdinga politiniu bei kariniu požiūriu silpnas valstybingumas arba kolonijinė ir pusiau kolonijinė priklausomybė. Periferijos kapitalistinę klasę sudaro vergvaldžiai ir žemvaldžiai, kurių plantacijos ir palivarkai yra kapitalistinės įmonės, gaminančios produkciją pardavimui bei eksportui. Periferiniam kapitalizmui pasauliniame darbo pasidalijime tenka žaliavų gavybos ir žemės ūkio produkcijos tiekimo branduolio zonos valstybėms vaidmuo [57, 349–350; 58, 401–402].

Išsikeltas tikslas dėl savo apimties yra sunkiai išsprendžiamas klasikinėje (istoristinėje) historiografijoje laikomu vieninteliu tikrai moksliniu istorijos pažinimo metodu – naujų archyvinų šaltinių paieškoms ir jų tyrimu. Tyrimo tikslas suponuoja istoriografinę (plačiąja prasme) tyrimo struktūrą, verčia remtis jau atliktais ir mūsų problematikos lauką įeinančių pavienių aspektų tyrimais (6).

Pirmame straipsnio skyriuje analizuojamos tarptautinės prekybos įtaką XVI–XVIII a. Europos šalių raidai aiškinančios versijos klausiant, kokią įtaką tarptautinė prekyba darė XVI–XVIII a. Europos regionų socialinei ir ekonominei raidai? Tokią klausimo formuluotę lemia tai, jog svarstymų apie ATR įsitraukimą į tarptautinę prekybą kontekste itin aktualus pačios *tarptautinės prekybos* funkcionavimo masto XVI–XVIII a. klausimas. Remiamasi žymių tyrinėtojų H. Wesselingo [63], P. O' Brieno [38], J. Adams [2], P. Gunsto [21], K. Berrillo [8], R. Nielseno [34], V. Barbour [7], J. E. Willso [64], C. Wilsono [65], E. F. Heckscherio [22], J. Sperlingo [45], M. Małowisto [29], G. Jenscho [25] atliktais tyrimais.

Siekiant išsiaiškinti, kokią dalį Lenkijos bendroje užsienio prekyboje XVI–XVIII a. sudarė žemyninė bei jūros prekyba, analizuojami tiek žemyninės prekybos raidos bruožai, tiek jūros prekybos per Zundo sąsiaurį struktūra bei mastas. Antrame skyriuje žemyninės prekybos raidos bruožai rekonstruojami remiantis J. Topolskio [50; 49; 53; 54], H. Samsonowicziaus [44], K. Kuklinskos [27] tyrimais. Trečiame skyriuje, aptariant šios šalies XVI–XVIII a. jūros prekybos per Zundo sąsiaurį struktūrą ir mastą, remiamasi žymiausių Lenkijos prekybos istorijos specialistų A. Mačzako [31; 30], M. Boguckos [12], H. Samsonowicziaus [43] bei E. Cieślako [13; 14] tyrimais. Remdamiesi publikuotomis Danijos Zundo muito lentelėmis bei knygomis šie autoriai nagrinėjama klausimu pateikia daugiausia būtinų statistinių duomenų.

Šio straipsnio bei jo tęsinio naujumas ryškus keliais aspektais. Pirma, apibendrinami minėtų lenkų istorikų pateikti Lenkijos XVI–XVIII a. užsienio prekybos duomenys bei jų interpretacijos. Antra, šio straipsnio tęsinyje atlikta LDK XVI–XVIII a. užsienio prekybos su Vakarais struktūros, mechanizmo bei masto per Rygos uostą analizė papildoma ATR ūkio įsitraukimo į tarptautinę prekybą masto tyrimus (7). Trečia, tiek Lenkijos, tiek LDK užsienio prekybos duomenys naujai interpretuojami problemos, koks socialinių ekonominių santykių pobūdis – feodalinis ar periferinis kapitalizmas, – XVI–XVIII a. vyravo ATR kontekste. Galiausiai šiuo straipsniu bei jo tęsiniu prisidedama prie šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje beveik užmirštų prekybos istorijos tyrimų (8).

- (6) Atkreiptinas dėmesys, kad straipsnio problemos kontekste istorikų darbai (kuriuos įprasta laikyti istoriografija), atsižvelgiant į keliamą tikslą, traktuojami kaip šaltiniai ir / arba kaip interpretacinė literatūra. Kurie tyrimai priskiriami šaltiniams, o kurie – interpretacinei literatūrai? Remiamasi vokiečių istoriko ir istoriografijos teoretiko J. Rūseno mintimi, jog tai, „kas yra šaltinis, priklauso nuo to, ką aš noriu žinoti. Ką aš noriu žinoti, priklauso nuo mano keliamo klausimo; metodiški klausimai yra eksplicitinės problemų formuluotės“ [42, 117]. Jis teigia, kad, kitaip nei XIX a., šiandienos istorijos mokslas turi įvairias faktų radimo ir jų nustatymo strategijas, kurios padeda empiriškai atsakyti į rūpimus klausimus [42, 123]. Atsižvelgdami į J. Rūseno mintis, tyrimo šaltiniais laikome tuos istorikų tyrimus, kurių dėka galima rekonstruoti, pvz., duomenis apie XVI–XVIII a. Lenkijos-Lietuvos įsitraukimą į tarptautinę prekybą ir t. t. Interpretacine literatūra laikytini tie istorikų darbai, kurie išryškina tiriamosios problemos kontekstą.
- (7) Iki šiol lenkų istorikai, kalbėdami apie XVI–XVIII a. ATR ūkio įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastą, nors ir pažymėjo, jog nebuvo bendros Lenkijos-Lietuvos užsienio prekybos sistemos, bet apsiribojo tik Lenkijos atveju tyrimu. Atlikta minėtų šalių užsienio prekybos su Vakarais struktūros bei masto lyginamoji analizė rodo lyginamų objektų specifiką bei leidžia nustatyti (nesant pakankamai prekybos statistinių duomenų) kokybinių jų įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastą.
- (8) Įsidėmėtina išimtis yra A. Ambrulevičiūtės prekybos istorijos tyrimai [3; 4; 5; 6].

TARPTAUTINĖS PREKYBOS ĮTAKĄ XVI–XVIII A. EUROPOS ŠALIŲ RAIDAI AIŠKINANČIOS VERSIJOS

Minėjome, kad KPS koncepcijos probleminė vieta ATR atžvilgiu yra tarptautinių mainų įtaka šių valstybių socialinei ir ekonominei raidai XVI–XVIII amžiuje. Taip pat pažymėtina, kad daugelio KPS tyrėjų kritikos taikiklyje atsidadė šioje koncepcijoje pernelyg sureikšminama prekybos mainų įtaka šalių socialinei ir ekonominei raidai [68, 77–78]. Tai verčia atsivėlgti ir į *tarptautinės prekybos* įtaką XVI–XVIII a. Europos šalių vystymuisi aiškinančias versijas. Ši problematika tebetyrinėjama iš ekonomikos istorijos, tarptautinės politinės ekonomijos, naujosios institucinės ekonomikos perspektyvų. Tuose darbuose, kuriuose neabejojama tarptautinės prekybos funkcionavimu XVI–XVIII a., galima išskirti du požiūrius: *skeptiškoji* pozicija, kuri tarptautinės prekybos įtaką šalių raidai įvardija kaip labai silpną, ir *palaikančioji* samprata, teigianti, jog egzistavo reali įtaka.

Vienas iš skeptiškosios pozicijos atstovų – ekonomikos istorikas H. Wesselingas – teigia, jog iki pramoninės revoliucijos tarptautinė prekyba Europos valstybėms turėjo nedidelę įtaką. XVI–XVIII a. nebuvo didelių tanklaivių, galinčių jūros prekybos keliais gabenti itin didelius kiekius produkcijos ir žaliavos, todėl apimties požiūriu prekyba žemės ūkio žaliavomis bei plataus vartojimo prekėmis nebuvo didelė. H. Wesselingo teigimu, iki Anglijos pramoninės revoliucijos (turimas omenyje jos pirmavimas tarptautinėje prekyboje) eksportas sudarė ne daugiau kaip 15 % viso eksporto. Europos valstybių (be Anglijos) eksportas tarptautinėje rinkoje XVII a. apimtimi prilygo vienam–dvim, o XIX a. – septyniems–aštuoniems šiandieniniams tanklaiviams [63, 80–81].

Britų ekonomikos istorikas P. O' Brienas, tyręs tarpžemyninės prekybos funkcionavimo mechanizmą, pažymi, kad prekybos, kaip papildomo pinigų šaltinio valstybėms, vaidmuo iškyla tik po 1750 metų. Istorikas prieštarauja KPS tezei, kad Vakarų Europai ekonominės raidos šuolį garantavo prekyba su periferijomis. Anot jo, ikiindustriniu laikotarpiu tarpžemyninė prekyba negarantavo ekonominio augimo, bet kūrė jam palankias sąlygas. 1450–1750 m. ši prekyba buvo nedidelė, todėl mažai veikė šalies ekonomikos raidą [38, 3–5]. P. O' Brienas siūlo nepainioti tarpžemyninės ir tarptautinės (Europos viduje) prekybų. Nors jūrų keliai atrasti XVI a., tačiau pasaulinėje ekonomikoje tarptautiniams ryšiams jie realiai pradėti naudoti visai neseniai (XX a. pirmojoje pusėje), o ne vadinamojoje merkantilizmo eroje (XVI–XVII a.). Iki XIX a. tarpžemyninė prekyba (eksportas ir importas) į Europą ir iš jos sudarė mažą dalį visos prekybos. Pvz., KPS kontekste XVIII a. pabaigoje Vakarų Europos ir Vidurio Rytų Europos regionų tarpusavio prekyba sudarė 20 % viso eksporto ir 25 % viso importo. Istoriko nuomone, prekybos mastai labai sumažėtų, jei „grįžtume“ į XVI–XVII a. krizę [38, 4]. Realiai galima kalbėti tik apie tarptautinę prekybą, pvz., 1790 m. tarptautinė prekyba (Europos ribose) sudarė iki 76 % viso eksporto. Remdamasis Nacionalinės prekybos statistikos duomenimis, P. O' Brienas įrodinėja, kad cukraus, tabako, kavos, arbatos, vergų ir medvilnės kiekiai tarpžemyninėje prekyboje realiai išaugo tik po 1650 m. [38, 5].

Apibendrinamas P. O' Brienas pateikia griežtą išvadą: KPS teorija bei jos šalininkai šių dienų pasaulio socialinę ir ekonominę santvarką dirbtinai nukėlė į XVI–XVIII amžių. Tarpžemyninės rinkos sureikšminimas šiuo laikotarpiu yra tik spekuliacijos. Manytume, kad ekonomikos istorikas pagrįstai teigia, kad minimu laikotarpiu ekonomikos ryšiai buvo labai silpni net tarp Europos šalių, nekalbant apie to meto tarpžemyninius ekonominius ryšius [38, 18]. Tokios „sušvelnintos“ pozicijos pavyzdžiais gali būti laikomi J. Adams [2] ir S. J. Sterno [46] požiūriai. Vertos dėmesio ir vengrų istoriko P. Gunsto įžvalgos. Anot jo, jau

nuo XIV a. Vakarų Europoje išaugo žemės ūkio, geležies, medienos žaliavų paklausa, tačiau kol nebuvo Europoje geležinkelio bėgių, apie masišką jų eksportą kalbėti negalime [21, 62].

Esama ir kitaip manančių tarptautinės prekybos tyrinėtojų, kurie teigia realią jos įtaką XVI–XVIII a. Europos šalių raidai. Ekonomikos istorikas K. Berrillas šią įtaką įžvelgė didžiųjų valstybių siekiuose išgauti santykinai pigios žaliavos bei palaikyti jos žemą kainą [8, 355]. Kita vertus, istorikas daro mūsų tyrimui ypač svarbią išvadą, kad XVI–XVIII a. tarptautinės prekybos mechanizmo įtvirtinimo bei palaikymo (pvz., tarp dviejų šalių) kaštai valstybėms buvo daug mažesni už vidaus rinkos mainų mechanizmo intensyvavimo kaštus (9). K. Berrillo požiūriui pritaria tarptautinės prekybos tyrinėtojas R. Nielsenas, kuris apsirūpinimo santykinai pigiomis žaliavomis (pvz., grūdais, mediena) problemą sieja su svarbiausiais ikiindustrialinių Europos (ypač Šiaurės Vakarų ir Vakarų Europos) valstybių tikslais [34, 1–2]. Britų tyrinėtoja V. Barbour taip pat sureiškina žaliavų išgavimo problemą bei jos žemos kainos palaikymą. Jos manymu, Olandijoje ir Anglijoje XVII a. ypač buvo išaugusi laivų statybinės medžiagos paklausa. Tuo metu pigiausiai šios medžiagos buvo galima įsigyti Baltijos jūros regiono šalyse ir Rusijoje [7, 273] (10). O štai amerikiečių ekonomikos istorikas J. E. Willsas teigia, kad nuolatinė valstybių konkurencija dėl apsirūpinimo santykinai pigiomis žaliavomis bei sau naudingų produkcijos realizavimo rinkų išsikojimo sudarė palankias tarptautinės prekybos intensyvėjimo sąlygas, todėl atsirado ilgalaikės investicijos į prekybą, didėjo šalių ekonominės raidos susisaistymas su pasauline rinka [64, 85].

Amerikiečių istorikas ir ekonomistas D. C. Northas, tyręs XVI–XVIII a. tarptautinę prekybą naujosios institucinės ekonomikos požiūriu, įvardija ją kaip šiuolaikinių efektyvių rinkų pirmtakę, atvėrusią kelią mainų ir komercijos klestėjimui. Šis istorikas iš daugelio amsterdamiškos kilmės naujovių, liudijančių ir dariusių poveikį tarptautinės prekybos XVI–XVIII a. intensyvėjimui ir ekspansijai, išskiria šias: 1) prekybos sutarčių ir jų vykdymo priežiūros kaštų sumažėjimą – atrandami vis efektyvesni sutarčių įtvirtinimo mechanizmai; 2) atrandami efektyvūs ilgo nuotolio prekybos finansavimo metodai; 3) jūrų laivybos draudimą; 4) prekybos laivų technologinius patobulėjimus nuo 1600 m. (leidusius padidinti gabenamo krovinio talpą) [37, 159–165; 36, 134–142] (11). D. C. Northas pažymi, kad prekybos suintensyvėjimą bei Olandijos laivų įsivyravimą Baltijos jūros regione lėmė ir jo saugumas. Šis regionas (palyginti su Viduržemio jūros baseinu) dėl mažiausio piratavimo buvo vienas saugiausių regionų prekybai plėtoti (12).

-
- (9) Anot K. Berrillo, valstybėms buvo lengviau palaikyti tarptautinę prekybą nei intensyvinti vidaus rinką: tarptautinėje prekyboje vyrauja santykinai siauras eksportuojamų prekių / žaliavų asortimentas, o siekiant užtikrinti vidaus rinkos augimą ir mainų intensyvėjimą, būtina išplėsti gaminamų prekių asortimentą. Taigi šalies gamyba turi būti labiau specializuota. Tam būtina verslumą skatinanti institucinė aplinka, kuriai reikia daugiau žmogiškųjų ir materialiujų išteklių. Tačiau ilgalaikėje šalies perspektyvoje spartesnį ekonomikos augimą labiau anticipuoja vidaus rinkos intensyvumas nei eksporto sektorius [8, 352]. Plg. [47, 160–164; 18, 429].
- (10) Be to, istorikė pabrėžia, kad žaliavų kainos tarptautinėje rinkoje priklausė nuo žaliavų pristatymo atstumo. Pvz., XVII a. Anglijos laivybos gamybos kaštai buvo didesni nei Olandijos, nes pastarosios pirkliai dėl palankesnės geografinės padėties greičiau pasiekdavo savo žaliavų tiekėjus Baltijos regione ir dalį įsigytos žaliavos perparduodavo patiems anglams. Anot tyrinėtojos, Olandija XVII a. per metus į Baltijos regioną nusiųsdavo nuo 700 iki 800 laivų [7, 267].
- (11) Anot D. C. Northo, maksimali krovinį gabenančio laivo talpa buvo 150 tonų, kuri iki 1800 m. po truputį didėjo [35, 958].
- (12) Tai lėmė: 1) gabenamo krovinio padidėjimą (sumažėjusios ginkluotės sąskaita); 2) susisiekimo pagreitėjimą; 3) jūrų laivybos paslaugų kaštų sumažėjimą [35, 958].

Tarptautinės prekybos įtaką XVI–XVIII a. Europos šalių raidai rodo funkcionavusi daugiašalė mokėjimo (angl. *multilateral payments*) sistema. Ši efektyvi priemonė šalių ekonominę raidą dar labiau susiejo su rinka (pvz., per ilgalaikę kreditų teikimo sistemą) pasaulinės prekybos kontekste. Dauguma tarptautinės mokėjimo sistemos mechanizmo tyrinėtojų (C. Wilsonas [65], E. F. Heckscheris [22], J. Sperlingas [45], M. Malowistas [29], G. Jenschas [25, 60–65]) teigia, kad XVII–XVIII a. tarptautinė prekyba buvo pagrįsta efektyvia daugiašale atsiskaitymo sistema, skatinusia intensyvesnę ir ekspansyvesnę prekybą tarp regionų ir žemynų su skirtinga vietine valiuta. Šios sistemos kūrėja – Europa, XVI–XVIII a. buvusi pasaulinės prekybos centru.

Nepaisant nuomonių skirtumo, galima išvelgti bendrą tyrinėtojų požiūrį: aptariamam laikotarpiu valstybių nuolatinė konkurencija dėl apsirūpinimo santykinai pigiomis žaliavomis bei išsikojimo sau naudingų produkcijos realizavimo rinkų lėmė vis glaudesnę Europos regionų ekonominį bendradarbiavimą. Minėto ginčo analizė rodo, kad nors XVI–XVIII a. Europos regionai vienas nuo kito buvo labiau izoliuoti nei dabar, galime kalbėti apie tarptautinės prekybos realią įtaką XVI–XVIII a. Europos šalių raidai. Plėtodami minėtų tyrinėtojų teiginius darome prielaidą, kad ši įtaka buvo tiek veiksminga, kad lėmė regionų raidos kryptis (ekonomikos intensyvinimo ar, priešingai, sulėtinimo linkme), anticipuotas iš praeities paveldėtų (plačiaja prasme) resursų. Taigi šalių socialinė ir ekonominė raida yra daugelio tarpusavyje sąveikaujančių išorinių ir vidinių priežasčių sintezės padarinys. Taip pat galime preliminariai konstatuoti, kad XVI–XVIII a. Europos valstybių nuolatinė konkurencija dėl apsirūpinimo santykinai pigiomis žaliavomis bei išsikojimo sau naudingų produkcijos realizavimo rinkų lėmė intensyvesnę Europos šalių ekonominę integraciją ir prekybą. Tačiau Lenkijai (ir ypač LDK) (13) ta grąža buvo nedidelė, nes į tarptautinę prekybą buvo orientuota tik maža jų žemės ūkio produkcijos dalis.

LENKIJOS ŽEMYNINĖS PREKYBOS XVI–XVIII A. VYSTYMOŠI BRUOŽAI

Lenkų istorikas J. Topolskis pažymi, jog istoriografijoje per mažai pabrėžta, kad Lenkijos XVI–XVIII a. ekonomikoje šalia jūros prekybos su Vakarais per Zundo sąsiaurį būta išplėtos žemyninės prekybos, t. y. įvairiais būdais (išskyrus jūra) vykdomos prekybos tarp šalių. Įvairiais ryšiais susijusi su pagrindiniais Lenkijos prekybos uostais ši prekyba turėjo savo struktūrą ir savarankiškai veikė šalies ekonomiką [50, 101]. Manytume, kad J. Topolskis pagrįstai teigia, jog šių dviejų (žemyninės ir jūros) prekybos struktūrų ryšys padeda tiksliau nustatyti Lenkijos vaidmenį to meto Europos prekyboje bei pagrįsti svarstymus apie šios šalies bendrą prekybos balansą [50, 101]. Šis pastebėjimas ir nulėmė tolesnę šio straipsnio struktūrą: pirmiausia aptariami Lenkijos XVI–XVIII a. žemyninės prekybos raidos bruožai, vėliau nagrinėjama šios šalies jūros prekybos per Zundo sąsiaurį struktūra ir mastas.

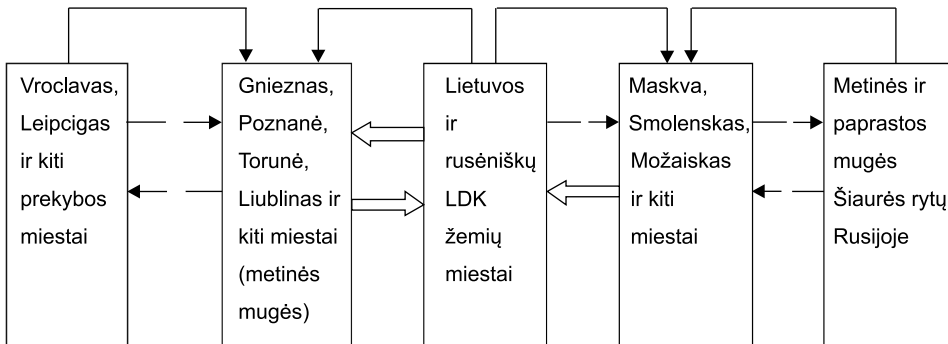
Duomenų apie Lenkijos žemyninės prekybos panoraminę struktūrą bei mastą XVI–XVIII a. aptinkame J. Topolskio [50; 49; 53; 54] darbuose, kuriuose tiriamas tarptautinių metinių mugių tinklas Lenkijoje, jų funkcijos ir ryšiai su Vakarų ir Rytų Europos kraštais. Svarbiausi Lenkijos prekybos centrai buvo miestai, kuriuose XV–XVI a. susiformavo tarptautinės metinės mugės (14). Lenkų istoriko manymu, vienas jų atsiradimą lėmusių

(13) Apie LDK XVI–XVIII a. užsienio prekybą su Vakarais bus kalbama šio straipsnio tęsinyje.

(14) Pažymėtina, kad metinių mugių suklestėjimas viduramžių ir Naujųjų laikų sandūroje pastebimas visoje Europoje ir sietinas su ryškia Europos ekonomikos plėtra, pirmiausia su prekių kiekiu augimu,

veiksnių buvo palanki šalies geografinė padėtis (tarp Rytų ir Vakarų). Kitas veiksnys, lėmęs Lenkijos augantį vaidmenį prekybiniuose mainuose, – XVI–XVII a. pirmosios pusės LDK ekonominis pakilimas ir Rusijos prekybinės ekonomikos pagyvėjimas. LDK žemės, nors ir buvo įvairiapusiškai susijusios su lenkiškomis sritimis, santykinai buvo nepriklausomi ekonominiai regionai [50, 103]. Taigi minėti veiksniai XVI–XVII a. pirmojoje pusėje lėmė lenkiškų, lietuviškų bei vakarietiškų prekių paklausą Rytų Europoje ir kartu išaugusią Rytų Europos prekių paklausą Lenkijoje bei Vakarų Europoje.

Antai rusėniškų LDK žemių (dabartinės Rytų Baltarusijos) pirkliai keliavo dviem kryptimis: į Rytus ir į Vakarus. Jie pasirodydavo įvairiuose Rusijos miestuose su įvairiomis prekėmis (visų pirma išgytomis Lenkijos metinėse mugėse) ir išgydavo rusiškų prekių. Prekybos ekspedicijas su rusiškomis ir rusėniškomis prekėmis į Vakarų pirmiausia vykdė pirkliai iš Vilniaus, Minsko ir Mogiliavo. Jie patekdavo į labiausiai į Vakarų nutolusias lenkiškas tarptautines metines muges (Gniezną, Poznanę) ir Vokietiją. Tad Lenkijos tarptautinėse mugėse vyko rusiškų, lenkiškų, LDK kilmės prekių mainai į Vakarų Europos kilmės prekes (žr. schemą). Lietuvių bei rusėniškų LDK žemių pirkliai atsiveždavo ne tik rusiškos, bet ir vietinės kilmės prekių. Jie pirkdavo svetimas prekes ne tik eksportui į Rusiją, bet ir savo vidaus rinkai [50, 106]. Lenkijos mugėse būdavo ne tik Rytų ir Vakarų Europos, bet ir lenkiškos kilmės prekių, tačiau, lenkų istoriko teigimu, tik nedidelis kiekis rusiškų, lietuviškų, rusėniškų ir vakarietiškų prekių likdavo vidiniam vartojimui [50, 107].

- pirklių kelionių maršrutai,
- → prekių judėjimo kryptis,
- ⇒ prekių judėjimo intensyvumas.

Schema. Prekybinių mainų tarp Rusijos ir Vakarų Europos per LDK ir Lenkiją struktūra [šaltinis: 50, 107, 1 schema]

kurį lėmė miestiečių ir valstiečių gyvenimo lygio pakilimas ir padidėjęs vartojimas. Dėl to daugelis prekių, nors ir buvo santykinai brangios, neteko prabangos prekių statuso. Prekybinėms operacijoms dėl išaugusio prekių kiekio reikėjo atitinkamo prekybinio kredito, kurio tuomet dar nebuvo. Periodiški prekybininkų susitikimai metinėse mugėse palengvino šios problemos sprendimą: metinės mugės buvo ne tik prekių apyvartos, bet ir kreditinio atsiskaitymo vieta. Tai reiškė, kad dideli prekių kiekiai buvo tiekiami (ar keičiami) neatsiskaitant grynaisiais pinigais. Abipusis kreditų teikimas skatino prekių apyvartą ir kartu stiprino metines muges. Antai kreditą turėjęs skolininkas išsipareigodavo sumokėti skolą iki tam tikro termino. Sumokėjimo vieta (ir terminas) buvo pasirenkama kokia nors didelė metinė mugė (pvz., Liubline, Torunėje ir kitur) [50, 102–103]. Taip pat žr. [44, 523–532].

Pažymėtina, kad su LDK mainais susijusios metinės mugės, nors ir buvo svarbiausios, tačiau ne vienintelės didesnės metinės mugės Lenkijoje. Greta jų buvo metinių mugių tinklas, susijęs su ukrainietiškais mainais, ir specialus galvijų metinių mugių tinklas, nulemtas jų paklausos Vakaruose [52, 396–397] (15). Antai Hamburgui ir Liubekui XVII–XVIII a. per metus reikėdavo 15–20 tūkst. jaučių [50, 108] (16). Pagrindinės Lenkijos gyvulių metinės mugės vykdavo Jaroslave (Mažojoje Lenkijoje), Lenčicoje, Lovičiuose, Jarocine, Kobylinė (Vidurio ir Vakarų Lenkijoje) [50, 108] (17). Antai Jaroslave per metus buvo suvaroma dešimtys tūkstančių jaučių ir arklių [50, 108]. J. Topolskis, remdamasis muitų registro duomenimis pagrįstais tyrimais, konstatuoja, kad iš Lenkijos nuo XVI a. antrosios pusės iki Trisdešimties metų karo XVII a. kasmet buvo eksportuojama apie 60 tūkst. jaučių [53, 354]. XVIII a. iki ATR pirmojo padalijimo kasmet iš Lenkijos į Vakarų buvo eksportuojama apie 80–90 tūkst. galvijų [54, 20]. Aktyvi prekyba centruose vyko ne tik per metines mugės, bet ir visus metus (pvz., Vroclavas, Poznanė, Krokuva) [50, 110].

Svarbiausią vaidmenį Lenkijos metinių mugių tinkle užėmė Gnieznas, Poznanė (šie miestai, kaip prekybos centrai, vystėsi kartu) ir Liublinas (žr. schemą). Gnieznas ir Poznanė buvo šalia svarbiausių vidaus prekybos kelių, vedančių į Gdanską ir esančių santykinai arti Vakarų Europos miestų. Ši padėtis garantavo didelę įvairių prekių, kurių reikėjo Lenkijai, LDK ir Rusijai, pasiūlą (18). Į metines mugės Gniezne ir Poznanėje, be užsienio pirklų, atvykdavo ir pirkliai iš Didžiosios Lenkijos miestų, kurie atveždavo savo gamybos prekių (skarų, rūbų, kepurų), žaliavų iš Didžiosios Lenkijos (vilnos, plunksnų). Dalis prekių likdavo šalyje, tačiau didžioji jų dalis būdavo vežama arba į Vakarų (vilna, plunksnos), arba į Rytus (vilna, drabužiai, skaros, kepurės). Lenkų istoriko teigimu, Didžiojoje Lenkijoje plėtoja daug amatų šakų, kurios buvo susijusios su į Poznanės ir Gniezno mugės atvežtų žaliavų ar pusfabrikačių tolesniu apdorojimu. Taigi Poznanėje plėtojosi kailių ir odos amatininkystė, taip pat buvo skarelių gamybos centras [50, 111; 27, 456–457]. Itin svarbu pažymėti, kad Gnieznas XVI–XVII a. viduryje buvo kailių iš Rusijos ir LDK žemių tiekimo centras, iš kurio kailiai toliau būdavo gabenami į Vakarų. J. Topolskio teigimu, minimumu laikotarpiu Gniezno kailių tiekimo į Vakarų apyvarą viršijo Archangelsko apyvarą ir iš dalies prilygo Narvos, Rygos, Karaliaučiaus, Gdanskio kailių tiekimo į Vakarų apyvaroms [49, 203].

Pažymėtina, kad pirkliai iš LDK intensyviai lankydavo ne tik Gniezną, bet ir metines mugės Torunėje [50, 113; 20; 26] (19). J. Topolskis, remdamasis 1600 m. Gardino muitinės knygomis (kelias iš LDK į Gniezną bei Torunę ėjo per Gardiną), teigia, kad 1600 m. tarp su Torune prekiavusių Lietuvos ir rusėniškų LDK žemių miestų pirmoje vietoje buvo Mogiljovas (13 įvažiavimų), toliau – Minskas (11 įvažiavimų), Vilnius (8 įvažiavimai),

(15) Lenkų istorikas atkreipia dėmesį, kad jei ekonominis Rytų Europos pakilimas buvo pagrindinis metinės mugės, skirtas keistis rusėniškų LDK žemių prekėmis, skatinantis veiksnys, tai Vakarų Europos paklausa lėmė Lenkijos galvijų metinių mugių gyvavimą [50, 108–110].

(16) Anot J. Topolskio, nuo XVI a. antrosios pusės iki XVII a. vidurio Šiaurės Vakarų Vokietijos miestai buvo itin priklausomi nuo galvijų eksporto iš Vidurio ir Rytų Europos kraštų [53, 355].

(17) Prekyba galvijais suformavo savo struktūrą, kelius ir mugės, skirtingas nuo tų, kuriose buvo prekiaujama kailiais, oda, tekstilės gaminiais [53, 354].

(18) Plačiau žr. [49, 198–200; 27, 445–447].

(19) Beje, J. Kiaupienės tyrimas rodo, kad pagrindinė importo prekė, patekusi į LDK iš Gniezno ir Torunės mugių pro Gardino muitinę XVII a. pirmojoje pusėje, buvo audiniai. 1600 m. ir 1605 m. į LDK vidaus rinką buvo atvežta 40-ies pavadinimų vilnionių, pusvilnionių, medvilninių, lininių, šilkinių, pusšilkinių įvairios kokybės ir kainos audinių, pagamintų Vokietijos, Čekijos, Anglijos, Nyderlandų, Lenkijos ir kitų kraštų tekstilės įmonėse [26, 15].

Sluckas (2 įvažiavimai) ir Naugardukas (2 įvažiavimai). Prekių asortimentas buvo toks pats, kaip Gniezne ir Poznanėje: viena kryptimi – kailiai ir oda, kita – medžiagos, vilna, prieskoniai, metalo produktai, sėklos. Anot lenkų istoriko, panaši padėtis užfiksuota ir 1605 m. Gardino muitinės knygoje [50, 113].

Liublino miestą J. Topolskis įvardija kaip bene svarbiausią Lenkijos, LDK ir Ukrainos pirklių susitikimo vietą [50, 110] (žr. schemą). Bendrą vaizdą apie metines muges Liubline galime susidaryti iš J. Topolskio, besiremiančio Brastos 1605 m. muitų knygomis, pateiktos 1605 m. atvejo analizės (žr. 1, 2, 3 lenteles).

1 lentelė. Važiavimai per Brastą į Liubliną 1605 m. [šaltinis: 50, 114, 2 lentelė]

Vieta	Įvažiavimai su prekėmis	Išvažiavimai su prekėmis	Bendras važiavimų skaičius
Brasta	117	7	124
Pinskas	42	53	95
Vilnius	40	38	78
Mogiliavas	28	28	56
Minskas	25	6	31
Sluckas	6	12	18
LDK (visa)	–	17	17
Trakai	8	2	10
Orša	4	2	6
Kobrinas	1	4	5
Šklovas	3	1	4
Kiti miestai	2	6	8
Iš viso	276	176	452

Kaip matome 1-oje lentelėje, per Brastos muitinę į Lublino mugę 1605 m. prekės buvo gabenamos iš daugelio miestų. Šie duomenys taip pat patvirtina Vilniaus, kaip vieno didžiausių eksporto ir importo prekybos centrų, kurį lenkė tik Brastas, vaidmenį, ir tai galima paaiškinti Vilniaus, kaip LDK sostinės, statusu.

J. Topolskio teigimu, prekės, su kuriomis pirkliai atvykdavo iš Brastos į Liubliną, buvo tos pačios, su kuriomis jie vykdavo į Gniezną, Poznanę, Torunę ir Gdanską (2 lentelė).

2 lentelė. Svarbiausios prekės, kurios buvo atgabentos per Brastą į Liubliną 1605 m. sausio–birželio mėn.* [šaltinis: 5, 113, 3 lentelė]

Prekės	Mat. vnt.	Kiekiai
Kailis (laukinių žvėrių)	vnt.	259 000
Oda (naminių gyvulių)	vnt.	12 000
Kailio ir odos gaminiai	vnt.	2 400
Vaškas	akmenys	1060 (apie 15 t)
Taukai	akmenys	200 (apie 3 t)
Žuvis (džiovintos)	statinė	300 (apie 20 t)

* Lentelės duomenys yra nepilni, nes nėra duomenų apie neapmuitintus Brastos pirklius.

Lenkų istorikas tarp pirkimų Liubline ir Gniezne išvelgia tam tikrą skirtumą: Liubline vyravo skarelės, rūbai, metalo dirbiniai, prieskoniai, galanterijos prekės bei džiovintos slyvos, žuvis, kurių nebūta Gniezne (3 lentelė).

3 lentelė. Svarbiausios prekės, išvežtos per Brastą iš Liublino 1605 m. sausio–birželio mėn. [šaltinis: 50, 111, 4 lentelė]

Prekės	Mat. vnt.	Kiekiai
Skarelės	vnt.	650 (apie 10 000 m)
Linas	vnt.	180 (apie 2 800 m)
Kepurės	vnt.	40 000
Geležis	vežimas	300 (apie 12 t)
Plienas	luitas	180 (apie 3 t)
Švinas	luitas	200 (apie 3,2 t)
Dalgiai	vnt.	17 000
Prieskoniai	akmenys	27 (apie 380 kg)
Slyvos (džiovintos)	akmenys	995 (apie 14 t)

J. Topolskis teigia, kad šie prekių kiekiai yra dideli. Kita vertus, jis daro prielaidą, kad prekių kiekiai būtų gerokai didesni, jei būtų pridėtos pirkliai iš Brastos prekės (kaip minėta, nėra duomenų apie neapmuitintus Brastos pirklus), nes jų važiavimai iš Brastos sudarė 45 % bendrų važiavimų per Brastą į Liubliną (žr. 1 lentelę). Brastos pirkliai vežėsi panašų prekių asortimentą kaip ir kiti rusėniškų LDK žemių pirkliai [50, 115–116].

XVII a. antrojoje pusėje būta svarbių pokyčių prekybos tarp Rytų ir Vakarų Europos struktūroje. Švedų įsiveržimai (1655–1660) nuniokojo Lenkiją ir apsunkino normalius prekybos ryšius (20). Kitas lenkų metinių prekybos mugių vaidmens sumažėjimo veiksnys – didėjanti jūrų kelio per Archangelską ir vėliau Sankt Peterburgą reikšmė. Jūrų kelias tapo svarbiausiu rusų eksporto keliu [50, 116] (21). Nuolat augo Leipcigo mugės vaidmuo, kuri XVII a. tapo patraukliausiu mainų tarp Rytų ir Vakarų Europos punktu. Ši mugė pritraukė pirklus ne tik iš Lenkijos, bet ir iš Rusijos [50, 116]. Nepaisant to, J. Topolskis tvirtina, jog ir nuo XVII a. antrosios pusės iki XVIII a. pabaigos vyko intensyvi žemyninė (sausumos) Lenkijos užsienio prekyba [53, 336] (22).

Taigi dėl palankios šalies geografinės padėties (tarp Rytų ir Vakarų) XVI–XVIII a. Lenkijos žemyninėje prekyboje cirkuliavo dideli (miško, žemės ūkio žaliavos bei plataus vartojimo buities) prekių kiekiai. Minimam laikotarpiu Lenkija ne tik atliko prekių tranzito vaidmenį tarp Rytų ir Vakarų, bet ir savos kilmės prekes (ypač galvijus) masiškai gabendavo už šalies ribų. Kokią Lenkijos bendros užsienio prekybos dalį sudarė žemyninė prekyba? Ar iš tikrųjų, kaip teigė KPS, minimam laikotarpiu Lenkijos jūros prekybos per Zundo sąsiaurį įtaka šalies socialinei ir ekonominei raidai buvo didesnė už žemyninės prekybos įtaką? Norint atsakyti į šį klausimą, būtina Lenkijos XVI–XVIII a. bendrąją užsienio prekybą aptarti dar vienu – jūros prekybos per Zundo sąsiaurį – aspektu.

LENKIJOS JŪROS PREKYBA PER ZUNDO SĄSIAURĮ XVI–XVIII A.: STRUKTŪRA IR MASTAS

Lenkijos XVI–XVIII a. jūros prekybos per Zundo sąsiaurį struktūros ir masto analizė daugiausia bus pagrįsta žymiausių Lenkijos prekybos istorijos specialistų A. Mączako [31; 30], M. Boguckos [12], H. Samsonowicziaus [43] bei E. Cieślako [13; 14] tyrimais. Šių tyrimų pagrindiniai šaltiniai yra publikuotos Danijos Zundo muito lentelės bei knygos. Daugiausia duomenų apie Lenkijos XVI a. vidurio – XVII a. vidurio jūros prekybą per Zundo sąsiaurį

(20) Plačiau žr. [27, 447–449].

(21) Taip pat plačiau žr. [9, 617–626].

(22) Taip pat plačiau žr. [19; 27, 443–460].

yra fundamentaliame A. Mączako veikalė *Tarp Gdansko ir Zundo: prekybos Baltijos jūra tyrimai nuo XVI a. vidurio iki XVII a. vidurio* [31]. Lenkų istorikas, remdamasis Zundo muitų lentelėmis, pateikia pagrindinių Lenkijos prekybos uostų – Gdansko ir Elbingo – 1565–1646 m. eksporto ir importo struktūros ir masto per Zundo sąsiaiurį statistinius duomenis (žr. 4, 5, 6, 7 lenteles).

A. Mączako duomenys, apimantys 1565–1646 m. (žr. 4 ir 5 lenteles), atskleidžia, kad pagrindinę vietą Gdansko ir Elbingo eksporto prekinėje nomenklatūroje per Zundo sąsiaiurį užėmė grūdinės kultūros (rugiai ir kviečiai), toliau ėjo mediena (vančosas, mediena šulų gamybai), potošas, derva, degutas. Palyginę 4-os bei 5-os lentelės duomenis matome, kad 1565–1646 m. Gdanskas lenkė Elbingą rugių ir kviečių tiekimu per Zundo sąsiaiurį. Gdansko prekybos uostui 1565-iejį buvo didžiausio rugių kiekio tiekimo metai (40,4 tūkst. laštų rugių), o 1585 m. (13 tūkst. laštų) ir 1625 m. (19,2 tūkst. laštų) laikytini mažiausio rugių tiekimo per Zundo sąsiaiurį metais (4 lentelė). Pažymėtina, kad 1537–1576 m. Lenkijos pagrindiniai grūdų tiekimo centrai telkėsi Didžiojoje Lenkijoje, Kujavoje ir Mazovijoje, kur nebuvo daug stambių palivarkų. Karališkoji Prūsija 1570–1620 m. taip pat išaugindavo gausius derlius, kurie sudarė didelę Lenkijos grūdų gamybos dalį, tuo tarpu Mažoji Lenkija, Voluinė ir Podolė galėjo pasižymėti grūdų produkcija tik derlingiausiais metais [15, 298; 27, 447–449].

4 lentelė. Gdansko 1565–1646 m. eksportas per Zundo sąsiaiurį [šaltinis: 31, 71, 17 lentelė]

Prekės	Mat. vnt.	1565	1575	1585	1595	1605	1615	1625	1635	1646
Rugiai	1 000 laštų	40,5	23,6	13,0	29,1	35,1	31,4	19,2	39,1	32,3
Kviečiai	1 000 laštų	4,1	1,7	0,9	2,1	1,7	1,1	3,1	9,0	11,1
Vančosas	šimtas	2 780	1 030	460	520	140	630	70	30	60
Mediena šulų gamybai	šimtas	570	530	540	1 120	520	840	80	50	40
Pelenai	1000 laštų	8,2	3,6	2,0	2,6	4,0	3,5	0,4	1,0	0,6
Derva	1 000 laštų	1,3	0,8	2,8	3,9	1,3	1,4	0,5	0,3	0,2
Degutas	1 000 laštų	1,3	2,3	0,8	0,8	0,7	0,6	0,3	0,2	0,7
Potašas	1 000 statinių	–	–	–	–	1,7	0,7	10,8	16,1	13,3
Linas	1 000 laštų	1,8	0,8	0,0	0,0	0,1	0,0	0,2	0,2	0,7
Linas	1 000 statinių	0,5	0,7	0,5	0,5	0,2	0,5	1,0	0,3	0,2
Kanapės	laštai	0	139	52	52	41	57	22	301	296
Kanapės	statinės	1 321	1 064	123	625	65	140	624	298	288
Vilna	statinės	–	–	0	0	80	40	1 030	680	2 050
Audiniai	1 000 skiaučių	1,4	3,1	0,0	0,1	0,8	–	0,3	9,3	10,6
Osmundo geležis	laštai	110	110	60	30	10	10	40	0	–
Geležies laužas	1 000 statinių	2,9	1,7	1,2	2,0	2,1	0,9	2,5	0,1	5,4
Plienas	1 000 centnerių	–	–	–	0	–	–	0	0,2	2,1
Kailis ir oda	1 000 vnt.	1,0	0,1	0,1	0,0	1,2	0,2	0,2	4,2	3,8
Kailis ir oda	1 000 vnt.	0,7	–	–	3,0	2,5	–	0,0	3,6	11,7

Gerokai sumažėjusį tiekiamų rugių kiekį iš Gdansko per Zundo sąsiaiurį 1625–1635 m. A. Mączakas aiškina blogais derliais 1622–1624 m. bei švedų Vyslos užtvėrimu 1627–1630 m. [30, 118]. Nors tiek Gdansko, tiek Elbingo uostų eksporto prekinė struktūra per Zundo sąsiaiurį buvo beveik identiška, tačiau prekių tiekimo mastu akivaizdžiai pirmavo Gdansko

uostas. Tiesa, būta ir išimčių. Lygindami 4-oje ir 5-oje lentelėje pateikus Gdansko ir Elbingo uostų eksporto duomenis matome, kad Elbingas Gdanską lenkė 1585 m. ir 1605 m. geležies laužo, o 1625 m. – linų tiekimu per Zundo sąsiaurį, o štai osmundo geležis iš Elbingo uosto visai nebuvo eksportuojama (4 ir 5 lentelės).

5 lentelė. Elbingo 1565–1646 m. eksportas per Zundo sąsiaurį* [šaltinis: 31, 72, 18 lentelė]

Prekės	Mat. vnt.	1565	1575	1585	1595	1605	1615	1625	1635	1646
Rugiai	1 000 laštų	0,7	0,1	0,5	0,1	0,6	2,0	0,4	0,1	0,5
Kviečiai	1 000 laštų	0,4	0,0	0,1	0,8	0,1	0,5	0,1	0,3	0,6
Vančosas	Šimtas	10	0	0	0	10	0	0	–	–
Mediena šulų gamybai	Šimtas	0	0	30	10	0	10	0	–	10
Pelenai	1 000 laštų	0	–	0,9	0,2	0,1	0,1	–	0,0	0,0
Derva	1 000 laštų	–	–	1,2	1,0	0,3	0,7	0,2	0,1	–
Degutas	1 000 laštų	0,0	–	0,7	0,2	0,1	0,0	–	–	–
Potašas	1 000 statinių	–	–	–	–	0,0	0,1	0,7	–	0,0
Linas	1 000 laštų	–	1,0	1,3	1,2	1,1	0,4	0,7	0,0	0,4
Linas	1 000 statinių	–	0,0	0,3	0,0	1,6	–	0,4	–	–
Kanapės	laštai	–	–	231	105	83	126	94	0	–
Kanapės	statinės	–	–	0	–	–	–	–	–	–
Vilna	statinės	–	–	–	160	220	140	30	–	–
Audiniai	1 000 skiaučių	0,1	0,1	0,0	2,1	1,7	0,9	0,3	0,0	–
Geležies laužas	1 000 statinių	0,0	–	2,3	1,9	3,4	0,4	0,5	–	0,2
Kailis ir oda	1 000 vnt.	–	–	0,2	–	–	0,1	–	–	0,0
Kailis ir oda	1 000 vnt.	–	–	–	–	1,1	–	–	–	–

* Osmundo geležis iš Elbingo uosto nebuvo eksportuojama.

Kalbant apie Lenkijos 1565–1646 m. importą (per Gdansko ir Elbingo uostus) iš Vakarų per Zundo sąsiaurį, remiantis A. Mączako duomenimis konstatuotina, jog importo prekių nomenklatūroje vyravo druska, silkė bei audiniai (6 bei 7 lentelės). Gdanskas lenkė Elbingą ir importo mastais, tačiau, palyginę 6-os ir 7-os lentelės duomenis, matome, kad 1585–1615 m. audinių importo mastas iš Vakarų per Zundo sąsiaurį buvo didesnis Elbingo, o ne Gdansko uoste. Šį reiškinį A. Mączakas aiškina tuo, kad XVI a. viduryje – XVII a. pradžioje Elbingas buvo Anglijos Rytų kompanijos prekybos centras (23). 1585–1620 m. Anglija į Lenkiją eksportuodavo kur kas daugiau audinių, nei pirkdavo grūdų [30, 121]. Šį A. Mączako teiginį dar labiau pagrindžia žymaus XVII a. Anglijos ir Lenkijos prekybos istoriko J. K. Fedorowicziaus [16] tyrimas. Anot jo, 1600–1660 m. Lenkijos grūdai pagal vertės išraišką sudarė tik apie 5 % viso Anglijos importo iš Baltijos jūros regiono [16, 104]. Kita vertus, J. K. Fedorowicziaus tyrimas rodo, kad XVII a. pirmojoje pusėje Anglijos karinio jūrų laivyno pramonė buvo priklausoma būtent nuo Lenkijos linų žaliavų importo. Be to, Lenkija iki pat XIX a. išliko ir pagrindinė miško žaliavų tiekėja Anglijos kariniam jūrų laivynui. Galiausiai A. Mączakas konstatuoja, kad Anglijos jūros prekybos su Lenkija balansas 1565–1646 m. (per Gdansko ir Elbingo prekybos uostus) buvo teigiamas, t. y. nenaudingas Lenkijai [30, 121] (24).

(23) Taip pat žr. [16, 55–57; 17, 43].

(24) Taip pat žr. [16, 74–75].

6 lentelė. Gdansko importas 1565–1646 m. Vakarų laivais per Zundo sąsiaurį [šaltinis: 31, 73, 19 lentelė]

Prekės	Vnt.	1565	1575	1585	1595	1605	1615	1625	1635	1646
Druska	1 000 laštų	7,0	1,5	4,2	5,4	5,6	5,0	5,6	2,6	2,8
Silkė	1 000 laštų	2,4	0,3	1,6	2,8	3,5	3,2	5,7	3,2	5,1
Reino vynos	1 000 ohmų	4,1	1,8	2,3	1,8	4,3	2,1	2,3	0,9	2,2
Kiti vynai	1 000 statinių	0,9	0,4	1,6	3,2	5,2	1,8	4,4	1,7	2,7
Apskritai vynai	1 000 ohmų	6,8	3,0	7,1	11,4	19,9	7,5	15,5	6,0	10,3
Kolonijinės prekės	1 000 svarų	47	30	16	61	215	44	78	1732	875
Audiniai	1 000 vnt.	5,3	8,3	0,6	1,5	6,1	6,8	31,4	38,7	33,6
Kailis ir oda	1 000 vnt.	990	854	131	137	229	237	165	756	187
Odos gaminiai	1 000 vnt.	21	19	11	2	7	10	22	65	10

7 lentelė. Elbingo importas 1565–1646 m. Vakarų laivais per Zundo sąsiaurį [šaltinis: 31, 73, 20 lentelė]

Prekės	Vnt.	1565	1575	1585	1595	1605	1615	1625	1635	1646
Druska	1 000 laštų	0,0	–	0,4	0,2	0,2	0,8	0,1	0,1	0,3
Silkė	1 000 laštų	–	–	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
Reino vynos	1 000 ohmų	0,5	–	0,0	–	–	0,2	–	0,0	–
Kiti vynai	1 000 statinių	0,0	–	0,1	2,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
Apskritai vynai	1 000 ohmų	0,5	–	0,3	6,0	0,0	0,2	0,0	0,3	0,0
Kolonijinės prekės	1 000 svarų	–	–	5	19	–	1	1	30	13
Audiniai	1 000 vnt.	0,0	–	19,1	17,6	24,2	21,3	27,1	0,5	2,3
Kailis ir oda	1 000 vnt.	–	–	985	624	817	385	70	–	4
Odos gaminiai	1 000 vnt.	–	–	40	5	32	49	30	–	–

Iš 4–7-os lentelių duomenų matydami Lenkijos pagrindinių prekybos uostų (Gdansko ir Elbingo) 1565–1646 m. eksporto ir importo struktūrą bei mastą per Zundo sąsiaurį ir žinodami, kad minimu laikotarpiu Anglijos jūros prekybos su Lenkija balansas buvo teigiamas (o Lenkijos – neigiamas), keliamo klausimą, koks buvo Lenkijos jūros prekybos su Vakarais balansas 1565–1646 metais? H. Samsonowicziaus [43] tyrimas rodo, kad jau XV a. pabaigoje Gdansko jūros prekybos su Vakarais per Zundo sąsiaurį balansas buvo teigiamas (8 lentelė).

8 lentelė. Gdansko prekybos balansas XV a. antrojoje pusėje (nurodyta prūsiškomis grivinomis*) [šaltinis: 43, 24, 1 lentelė]

Metai	Eksportas	Importas	Balansas
1 460	60,000	183,000	–123,000
1 470	63,000	96,000	–33,000
1 475	96,000	135,000	–39,000
1 492	322,000	245,000	+77,000

* Viena prūsiška grivina sudarė 20 tuometinių lenkiškų grašių.

A. Mačzako teigimu, XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais Lenkijos jūros prekybos su Vakarais teigiamas balansas tapo norma, o minėto amžiaus antrojoje pusėje ir XVII a. pirmojoje pusėje dėl padidėjusio grūdų tiekimo eksporto pelnas stipriai išaugo [30, 121] (žr. 4, 5 ir 9 lenteles). Tiesa, nuo XVI a. vidurio iki XVII a. vidurio importas per Zundo sąsiaurį į Lenkiją per Gdansko ir Elbingo uostus taip pat padidėjo, labiausiai išaugo druskos, silkės

ir audinių kiekiai. Lenkų istoriko manymu, bene svarbiausia išaugusio audinių importo iš Vakarų priežastis buvo padidėjęs lenkiškų grūdų tiekimo per Zundo sąsiaurį mastas [30, 118]. Lenkų didikai, pardavę minėtuose prekybos uostuose grūdus, dažniausiai ten pat įsigydavo prabangos prekių, ypač audinių. Antra vertus, kuo daugiau pinigų gaudavo didikai pardavę grūdus, tuo daugiau galėjo įsigyti importinių prekių iš Vakarų arba vietinės uostamiesčių produkcijos [32, 77–78, 82].

9 lentelė. Gdansko ir Elbingo eksporto vertė (1 000 talerių pagal pakrovos uostų kainas) per Zundo sąsiaurį 1565–1646 m. [šaltinis: 31, 85, 26 lentelė]

Prekės	1565	1575	1585	1595	1605	1615	1625	1635	1646
Rugiai	1 091,2	474,0	396,9	1 033,6	821,1	975,3	1 038,8	1 372,0	931,5
Kviečiai	225,0	76,5	45,0	159,5	101,3	72,0	208,0	548,7	589,6
Vančosas	69,8	22,0	16,7	23,2	6,4	34,4	5,1	3,0	6,5
Mediena šulų gamybai	21,4	19,4	40,0	107,7	50,4	85,8	11,2	10,3	10,0
Pelenai	140,2	79,6	140,9	82,2	171,8	163,9	17,6	30,7	42,0
Derva	19,8	11,1	42,8	77,9	24,1	39,8	17,6	16,7	8,4
Degutas	19,5	27,6	13,3	17,4	16,2	12,8	5,7	5,4	10,1
Potašas	–	–	–	–	–	8,6	87,4	202,9	129,0
Linas	103,0	144,0	139,5	90,5	145,2	44,5	80,0	24,0	109,0
Kanapės	9,4	27,8	14,6	12,9	8,9	9,9	9,9	28,6	20,8
Vilna	–	–	0,0	(8,0)	14,4	7,4	49,9	22,4	176,0
Audiniai	(5,3)	11,2	0,0	7,4	8,5	1,8	1,6	22,4	28,6
Osmundo geležis	6,3	5,9	3,1	1,4	0,4	0,4	1,8	0,0	–
Geležies laužas	17,1	10,6	21,6	23,4	31,3	7,9	24,0	0,5	35,8
Plienas	–	–	–	0,0	–	–	0,8	(1,2)	(10,3)
Kailis ir oda	5,2	0,7	1,2	0,0	42,8	–	2,9	77,3	50,4
Iš viso	1 733,2	910,4	875,6	1 645,1	1 442,8	1 464,5	1 561,5	2 366,1	2 158,0

10 lentelė. Gdansko ir Elbingo importo vertė 1565–1646 m. (1 000 talerių pagal pakrovos uostų kainas) [šaltinis: 31, 87, 28 lentelė]

Prekės	1565	1575	1585	1595	1605	1615	1625	1635	1646
Druska	59,5	71,0	47,4	92,9	122,4	77,1	92,9	90,8	65,2
Silkė	52,8	7,1	32,0	125,5	180,4	161,7	290,9	143,4	282,5
Reino vynas	38,6	32,6	26,7	30,4	65,8	31,3	48,8	30,2	51,5
Kiti vynai	14,8	19,1	24,7	168,5	162,8	61,9	137,3	56,3	74,0
Kolonijinės prekės	2,7	8,4	2,9	11,7	11,2	5,4	8,7	190,3	102,0
Audiniai	74,2	132,8	364,5	412,6	563,6	441,2	661,0	568,5	775,5
Kailis ir oda	22,8	32,0	29,2	19,7	28,4	13,1	8,5	21,1	7,4
Odos gaminiai	1,5	1,2	2,9	0,6	3,6	3,3	3,3	4,0	0,7
Iš viso	266,9	295,2	530,3	861,9	1 138,2	795,0	1 251,4	1 104,6	1 358,8

A. Mączako duomenimis, kolonijinių prekių (pvz., prieskonių, cukraus) vartojimas Lenkijoje ypač išaugo 1625–1645 m. (6, 7, 10 lentelės), nes jas pradėjo vartoti daugiau gyventojų. Tiesa, didžioji Lenkijos gyventojų dalis neišgalėjo įsigyti importinių prekių, nes egzistavo didžiulis skirtumas tarp turtingų žemvaldžių ir likusios gyventojų dalies, ypač

valstiečių. Be to, Lenkijos miestų didžiosios gyventojų dalies pragyvenimo lygis buvo panašus į valstiečių [32, 76]. To negalime pasakyti apie Lenkijos svarbiausių prekybos uostamiesčių gyventojus, kurie buvo įsitraukę į prekybą [66, 218–219].

Nepaisant minėto padidėjusio Gdansko ir Elbingo importo iš Vakarų, A. Mączako 1565–1646 m. susisteminti duomenys atskleidžia, jog minimumu laikotarpiu Lenkijos jūros prekybos per Zundo sąsiaurį balansas buvo teigiamas, t. y. palankus Lenkijai (11 lentelė).

11 lentelė. 1565–1646 m. Lenkijos jūros prekybos per Zundo sąsiaurį balansas (1000 talerių pagal pakrovos uostų kainas)

Metai	1565	1575	1585	1595	1605	1615	1625	1635	1646
Iš Dancigo	+1303,5	+316,8	+417,3	+858,2	+216,1	+674,2	-88,2	+559,2	-12,8
Iš Elbingo	+32,8	+75,4	-335,1	-496,5	-493,5	-376,2	-360,8	+0,7	+0,7
Bendra suma	+1336,3	+392,2	+82,2	+361,7	-277,4	+298,0	-449,0	+559,9	-12,1

Sudaryta remiantis: 30, 139, 16 lentelė.

Nors šis balansas XVII a. pirmaisiais dešimtmečiais suprastėjo, tačiau iki to amžiaus antrosios pusės išliko teigiamas. A. Mączako teigimu, bene didžiausią įtaką tam turėjo Olandija: XVI a. viduryje – XVII a. pradžioje ji, palyginti su Anglija, tiekė į Lenkiją mažiau audinių, tačiau daugiau importavo lenkiškų grūdų (ypač rugių), todėl minimumu laikotarpiu Olandijos jūros prekybos su Lenkija balansas buvo neigiamas [30, 121] (25).

Pasak lenkų istoriko, Lenkijos jūros prekybos su Vakarais palankus balansas minimumu laikotarpiu dar nereiškia, jog toks buvo ir bendrasis šalies prekybos balansas [30, 125]. Nors 1646 m. Gdansko, vieno didžiausių Lenkijos prekybinių uostų, importas per Zundo sąsiaurį sudarė apie 12 % viso Lenkijos importo, pastarasis gerokai padidėtų į jį įtraukus per žemyninę prekybą tiekto importo kiekius [30, 123]. Kaip pavyzdį lenkų istorikas nurodo masišką audinių tiekimą į Lenkiją iš Silezijos, Loanos, Moravijos, Čekijos. Atsižvelgdamas į tai, jog 1646 m. Gdansko eksportas į Vakarus sudarė apie 20 % viso Lenkijos eksporto, jis teigia, kad 1565–1646 m. Lenkijos žemyninė prekyba pirmavo jūros prekybos atžvilgiu [30, 122–123].

Šis teiginys prieštarauja KPS požiūriui, esą minimumu laikotarpiu Lenkijai buvo naudingiau plėtoti jūros prekybą su Vakarais nei žemyninę, o tuo labiau vidaus prekybą. Intensyviausiu Lenkijos jūros prekybos per Zundo sąsiaurį XVI–XVII a. pirmosios pusės laikotarpiu šalyje vyravo sausumos prekyba, kuri glaudžiau nei jūros prekyba buvo susijusi su vidaus rinkos poreikiais. Manytume, kad šį teiginį dar labiau sustiprina ankstesnė mūsų išvada, kad XVI–XVIII a. ATR vyravo autonominis (susijęs su vidaus rinka), o ne ekspansyvus (orientuotas į eksportą) palivarko modelis, ir kad šioje valstybėje prekyba iš esmės vyko vidaus rinkoje, tenkinančioje besivystančių miestų paklausą (26). Vieni tvirčiausių eksporto į Vakarus per Zundo sąsiaurį santykinai nedidelės (Lenkijos mastu) reikšmės įrodymų yra ir J. Topolskio pateikti duomenys. Jis teigia, kad XVI a. antroje pusėje kasmet iš Gdansko buvo eksportuojama apie 80 tūkst. tonų lenkiškų grūdų, o Lenkijos vidaus rinkoje jų realizuojama apie 330 tūkst. tonų [51, 92].

(25) Taip pat žr. [56, 254–255]. Nuo 1622 m. Olandija sąlygiškai išstumią Angliją iš audinių tiekėjos Baltijos jūros regionui pirmaujančių pozicijų. XVI a. antroje pusėje Anglijos tiekti audiniai sudarė apie 90 % Vakarų laivais tiekto Lenkijos audinių importo ir tik apie 10 % Anglijos audinių eksporto [16, 68–69 bei 50–51].

(26) Plačiau žr. [70].

Aptarus Lenkijos XVI–XVIII a. žemyninės prekybos raidos bruožus paaiškėjo, kad būta intensyvaus jaučių eksporto į Vakarų, kuris savo svarba bei mastu buvo reikšmingesnis nei lenkiškų grūdų eksportas. Jaučių eksporto į Vakarų duomenys rodo, jog nuo XVII a. vidurio galvijų eksportas nesumažėjo (skirtingai nei grūdų tiekimas į Vakarų), bet išaugo. Žinoma, dar tiksliau nustatyti sausumos bei jūros prekybos poveikį XVI–XVIII a. Lenkijos socialinei ir ekonominei raidai padėtų išsamesni Lenkijos vidaus prekybos struktūros, mas-to bei miestų vystymosi tyrimai (27).

Nuo XVII a. antrosios pusės jau tapusį pasyvų Lenkijos jūros prekybos su Vakarais balansą A. Mączakas aiškina šiomis priežastimis: 1) katastrofiškai sumažėjo lenkiškų grūdų paklausa Vakaruose; 2) labai išaugo kolonijinių prekių (ypač audinių) importas per Zundo sąsiaurį [30, 119] (28). XVII a. pirmojoje pusėje Vakarų Europoje gerokai sumažėjusios audinių kainos (palyginti su žemės ūkio produkcija) neskatinio intensyvesnės Lenkijos audinių gamybos plėtros. To pasekmė – XVII a. pirmojoje pusėje audiniai sudarė apie pusę viso Lenkijos importo per Zundo sąsiaurį [30, 124] (29). Nuo XVII a. pradžios Lenkijos jūros prekybos per Zundo sąsiaurį mažėjantį pelną A. Mączakas laiko visos šalies neigiamo užsienio prekybos balanso atspindžiu [30, 125].

Atkreiptinas dėmesys, kad šis istoriko teiginys dar labiau pagrindžia lenkų istorikų (J. Topolskio, A. Wyczańskio, W. Kulos) mintį, jog ATR didikams prekybos sąlygos (angl. *terms of trade*) su Vakarais pradėjo blogėti jau nuo XVII a. vidurio – visų pirma dėl sumažėjusios prekybos Baltijos regiono grūdais (30). Grįžtant prie Lenkijos atvejo pažymėtina, kad nors šios šalies jūros prekyba per Zundo sąsiaurį ir toliau vyko, tačiau XVII a. antroje pusėje – XVIII a. pirmojoje pusėje jos svarba ir mastas neprilygo XVI–XVII a. pirmosios pusės prekybai (31). Apie šios prekybos struktūrą ir mastą XVII a. antroje pusėje – XVIII a. pabaigoje nėra išsamių statistinių duomenų (kokius pateikia A. Mączakas apie XVI a. vidurį – XVII a. vidurį). Apie tai galime (santykinai) spręsti iš M. Bogucko pateiktų duomenų (12 ir 13 lentelės).

12 lentelė. Svarbiausių prekių eksportas iš Lenkijos per Zundo sąsiaurį XVII a. antroje pusėje – XVIII a. pirmojoje pusėje (vidutiniškai per metus)

Prekės	XVII a. antroji pusė	XVIII a. pirmoji pusė
Grūdai (laštais)	55 800	31 800
Geležis (statinėmis)	36 742	131 832
Mediena lentoms (po 60)	12 089	53 283

Sudaryta remiantis: 12, 20.

Lyginamoji 4, 5, 6, 7 bei 12, 13 lentelių duomenų analizė leidžia preliminariai konstatuoti, kad XVI a. viduryje – XVII a. viduryje bei XVII a. antroje pusėje – XVIII a. pirmojoje pusėje Lenkijos jūros prekybos per Zundo sąsiaurį struktūra išliko panaši. Minėtais

(27) Apsiribojimas tik esminių Lenkijos XVI–XVIII a. žemyninės prekybos raidos bruožų aptarimu yra nulemtas ribotos šio straipsnio apimties.

(28) Šias dvi pagrindines priežastis pabrėžia ir A. Wyczańskis [67, 208].

(29) Plg. [10, 23; 28, 120].

(30) Plačiau žr. [70].

(31) Plačiau žr. [33; 23; 24]. J. Topolskis pažymėjo, kad Lenkijos didikų ir riterių dvaruose grūdų (svarbiausios eksporto prekės) 1685 m. išauginta 65 % mažiau, lyginant su XVI a. viduriu, ir 60 % mažiau, lyginant su 1620–1640 m. [48, 208].

laikotarpiais Lenkijos eksporto prekių nomenklatūroje pirmą vietą užėmė grūdai. Antroje vietoje esama pakitimų: XVI a. viduryje – XVII a. viduryje antrą vietą po grūdų užėmė medienos produkcija, o XVII a. antroje pusėje – XVIII a. pirmojoje pusėje – geležis (4, 5 bei 12 lentelės). Minimū laikotarpiu trečia vieta atiteko medienai.

13 lentelė. Svarbiausių prekių importas į Lenkiją per Zundo sąsiaurį XVII a. antroje pusėje – XVIII a. pirmojoje pusėje (vidutiniškai per metus)

Prekės	XVII a. antroji pusė	XVIII a. pirmoji pusė
Druska (laštais)	21 305	25 821
Silkė (laštais)	3 077	3 366
Audiniai (vienetais)	39 952	41 972
Kolonijinės prekės (1000 lenk. svarų)	2 589	7 463

Sudaryta remiantis: 12, 20.

Kaip matome iš 12-os lentelės duomenų, XVII a. antroje pusėje – XVIII a. pirmojoje pusėje Lenkijos eksporto per Zundo sąsiaurį prekių struktūroje grūdų produkcijos lyginamoji dalis yra didžiausia (32). Atsižvelgiant į anksčiau išsakytą teiginį, jog lenkiškų grūdų paklausa nuo XVII a. vidurio tarptautinėje rinkoje drastiškai sumažėjo, tai skamba paradoksaliai. Manytume, kad šį paradoksą įtikinamiausiai paaiškina M. Bogucka. Šį reiškinį ji aiškina visų pirma tuo, kad lenkų didikai nepagrįstai tikėjo, kad jie yra bene pagrindiniai grūdų tiekėjai Vakarų Europai (33). Todėl XVII a. antroje pusėje Lenkijos ūkis, kurio pagrindą sudarė grūdų auginimas, nebegalėjo prisitaikyti prie pakitusios paklausos tarptautinėje prekyboje – iš Lenkijos grūdų reikėjo vis mažiau, išimtis liko miško medžiaga laivų statybai. Galiausiai vis daugiau Anglijos, Olandijos laivų aplenkdamo Gdansko uostą, keliaudami į Rygos, Karaliaučiaus uostus, kuriuose ieškojo linų, kanapių, laivų stiebų, spygliuočių medienos ir lentų, dervos, deguto [12, 7, 11]. Taigi galima pritarti W. Kulos teiginiui, jog, nepaisant glaudžių Lenkijos ryšių su užsienio rinka, XVI–XVIII a. šios šalies žemės ūkio sektoriaus priklausomybė nuo tarptautinės rinkos konjunktūros buvo beveik nepastebima [28, 54–55] (34).

Kas buvo XVIII a. per Zundo sąsiaurį tiktų lenkiškų grūdų pagrindinis vartotojas? Dauguma tyrinėtojų nurodo, jog nuo XVIII a. vidurio tiek Vakarų, tiek ir Vidurio Europoje vėl pradėjo kilti grūdų kainos. Kaip ir kitose Vidurio, Rytų Europos šalyse, taip ir Lenkijoje, grūdų kainos kilo labiau nei amatų produkcijos (35). Nepaisant suintensyvėjusio lenkiš-

(32) Tiesa, M. Boguckos 12 lentelėje pateikti XVII a. antrosios pusės grūdų eksporto kiekiai (vidutiniškai 55 800 laštų per metus) per Zundo sąsiaurį, žinant, jog XVII a. antroje pusėje labai sumažėjo (lyginant su XVI a. vid. – XVII a. vid.) lenkiškų grūdų paklausa Vakaruose, kelia tam tikrų abejonių. Įtarimą, jog lenkų istorikė padidino grūdų tiekimo per Zundo sąsiaurį kiekį, dar labiau sustiprina A. Manikowskio [33, 780] pateikti duomenys, jog per visą XVII a. antrąją pusę tik 1679–1689 m. Lenkija daugiausia eksportavo grūdų – nuo 31 iki 50 tūks. laštų. O štai 1693 m. Lenkijos grūdų eksportas per Zundo sąsiaurį siekė iki 34 tūks. laštų. Panašius duomenis pateikia ir Lenkijos istorijos sintezės autorius N. Daviesas [15, 322].

(33) M. Boguckos teigimu, pirmas ryškus ženklas, liudijantis, jog Lenkijai grėsė pavojus prarasti grūdų eksportuotojo į Vakarų Europą monopolininko statusą, buvo 1553 m., kai anglų pirkliai „atrado“ kelią į Archangelską. XVII a. pirmojoje pusėje iš Archangelsko į Vakarų Europos rinkas eksportuojami Rusijos grūdai sumažino grūdų kainas Baltijos jūros uostuose. Galiausiai XVII a. pirmojoje pusėje Gdansko uostas dėl Archangelsko uosto konkurencijos prarado grūdų eksportuotojo į Vakarų Europą monopolininko statusą. Plačiau žr. [9].

(34) Taip pat žr. [70].

(35) Žr. [1, 196 bei 198; 27, 449].

kų grūdų tiekimo per Zundo sąsiaurį, XVIII a. antroji pusė tebuvo paskutinis sėkmingas „smunkančios“ prekybos laikotarpis, palyginti su XVII a. antrosios pusės – XVIII a. pirmosios pusės periodu [15, 322]. Galime teigti, kad šiuo laikotarpiu prie labai sumažėjusio Lenkijos grūdų eksporto per Zundo sąsiaurį į Vakarus neabejotinai prisidėjo nuo XVII a. vidurio vykę politiniai procesai: 1) pralaimėti Lenkijos karai su Švedija, 2) Lenkijai priklausęs kairysis Ukrainos su Kijevu krantas nuo 1654 m. atiteko Rusijai, 3) LDK priklausęs Smolenskas 1667 m. galutinai atiteko Rusijai.

Rimtą pagrindą atsakant į iškeltą klausimą suteikia žymaus Lenkijos prekybos istorijos tyrinėtojo E. Cieślako tyrimai. Pasak jo, XVIII a. bene didžiausia lenkiškų grūdų vartotoja buvo Švedija, negalėjusi patenkinti grūdų poreikio savo užauginta produkcija [14, 239]. Šiam teiginiui pritaria žymus nyderlandų tyrinėtojas W. S. Ungeris, domėjęs Zundo sąsiaurio prekyba [55, 210–211]. E. Cieślako susisteminti duomenys, apimantys 1738–1793 m., atskleidžia rugių ir kviečių tiekimo iš Lenkijos į Švediją tendencijas (14 ir 15 lentelės). Šie duomenys svarbūs dar ir todėl, kad leidžia palyginti trijų šalių (Lenkijos, Prūsijos ir Rusijos) šių prekių tiekiamus kiekius į Švediją minimumu laikotarpiu.

14 lentelė. Lenkijos, Prūsijos ir Rusijos tiekiamų rugių į Švediją 1738–1793 m. kiekiai (metinis vidurkis statinėmis) [šaltinis: 14, 264, 14 lentelė]

Laikotarpis	Importas į Švediją	Importas iš Lenkijos		Importas iš Prūsijos		Importas iš Rusijos	
		skaičiai	%	skaičiai	%	skaičiai	%
1738–1740	111 564	6 780	6,1	3 809	3,4	51 991	46,6
1741–1745	193 783	21 155	10,9	46 085	23,8	37 449	19,3
1746–1750	124 826	23 348	18,7	20 603	16,5	13 649	10,9
1751–1755	150 899	24 776	16,4	5 744	3,8	61 101	40,5
1756–1760	112 074	39 282	35,1	4 756	4,2	46 980	41,9
1761–1765	269 496	81 498	30,2	30 321	11,3	142 712	53,0
1766–1770	288 847	77 847	27,0	49 441	17,1	122 555	42,4
1771–1775	159 633	23 482	14,7	26 079	16,3	101 328	63,5
1776–1780	221 651	13 473	6,1	27 623	12,3	116 316	52,5
1781–1785	600 343	52 362	8,7	164 811	27,5	285 108	47,5
1786–1790	337 875	47 303	14,0	130 343	38,6	60 393	17,9
1791–1793	134 326	15 081	11,2	48 789	36,3	36 358	27,1

Kaip matome 14 lentelėje, 1738–1793 m. iš Lenkijos į Švediją tiekti rugiai sudarė 7–35 % visų į Švediją importuotų rugių, kviečiai – atitinkamai 16–80 % visų importuotų kviečių (žr. 15 lentelę). Palyginimui galime nurodyti, kad minimumu laikotarpiu iš Lenkijos į Švediją tiekti javai sudarė apie 10–20 % viso Švedijos javų importo [14, 258].

Ryšiai išsiskiria 1756–1770 m., kai rugių į Švediją tiekta daugiausia – nuo 39 iki 81 tūkst. statinių per metus. Lyginant trijų šalių tiekiamų rugių kiekius matyti, kad lenkiški rugiai Švedijos importe užėmė antrą vietą po Rusijos ir sudarė apie 1/3 viso Švedijos rugių importo [14, 263]. 1746–1750 m. Lenkija buvo didžiausia rugių tiekėja į Švediją, tiekusi 23 348 rugių statinių per metus, arba 18,7 % viso Švedijos rugių importo. Antroji vieta teko Prūsijai. Lenkų istorikas šį reiškinį aiškina 1741–1743 m. Švedijos ir Rusijos karu [14, 261].

15 lentelė. Lenkijos, Prūsijos ir Rusijos tiekiamų kviečių į Švediją 1738–1793 m. kiekiai (metinis vidurkis statinėmis) [šaltinis: 14, 266, 15 lentelė]

Laikotarpis	Importas į Švediją	Importas iš Lenkijos		Importas iš Prūsijos		Importas iš Rusijos	
		skaičiai	%	skaičiai	%	skaičiai	%
1738–1740	9 388	1 494	15,9	2 509	26,7	677	7,2
1741–1745	30 915	7 271	23,5	6 188	20,0	553	1,8
1746–1750	31 931	13 808	43,2	2 704	8,5	232	0,7
1751–1755	40 255	20 319	50,5	2 639	6,6	261	0,6
1756–1760	27 550	17 415	63,2	2 367	8,6	2 488	9,0
1761–1765	22 375	19 555	87,4	1 082	4,8	605	2,7
1766–1770	28 991	23 821	82,2	1 244	4,3	652	2,2
1771–1775	25 137	15 980	63,6	3 716	14,8	3 609	14,4
1776–1780	17 757	3 779	21,3	3 812	21,5	534	3,0
1781–1785	38 939	6 113	15,7	16 112	41,4	4 561	11,7
1786–1790	36 099	10 088	27,9	13 307	36,9	1 605	4,4
1791–1793	30 698	8 907	29,0	7 877	25,7	713	2,3

1771–1793 m. (palyginti su 1756–1770 m.) Lenkijos rugių tiekimas į Švediją sumažėjo. Bene svarbiausia priežastis, E. Cieślako manymu, buvo ATR pirmasis padalijimas. 1771–1775 m. (palyginti su 1765–1770 m.) bendras lenkiškų rugių tiekimas per Zundo sąsiaurį sumažėjo 2/3. 1765–1770 m. jis siekė daugiau kaip 28 tūkst. laštų per metus (12 tūkst. laštų mažiau nei 1565 m., kai rugių tiekta daugiausia) (36), o vėlesniais dešimtmečiais – tik 10 tūkst. laštų per metus [14, 263]. Iš to seka išvada, kad nuo XVI a. antrosios pusės Lenkijos grūdų eksportas į Vakarų negrįžtamai mažėjo. 1776–1780 m. iš Lenkijos į Švediją tiekta tik 13 473 rugių statinių per metus, arba 6,1 % viso Švedijos rugių importo (žr. 14 lentelę). Šis kiekis 1771–1793 m. yra mažiausias. Padidėjimas (atsigavimas) fiksuojamas tik 1780–1785 m., kai iš Lenkijos į Švediją tiekta apie 50 tūkst. rugių statinių per metus. Pasak lenkų istoriko, Lenkija po ATR pirmojo padalijimo negrįžtamai nusileido į trečią vietą tarp svarbiausių rugius į Švediją eksportuojančių Baltijos valstybių [14, 263].

Kokios buvo kviečių tiekimo iš Lenkijos į Švediją tendencijos 1738–1793 m.? Lygindami 14 ir 15 lentelių duomenis matome akivaizdų kontrastą. Minimiu laikotarpiu Rusija pagal kviečių tiekimą į Švediją jau nebeužėmė pirmos vietos, kaip kad tiekdamą rugius, o buvo trečioje vietoje. Aprūpinant Švediją kviečiais 1745–1775 m. pirmavo Lenkija – jai teko nuo 2/5 iki 4/5 viso Švedijos kviečių importo, ir tai gerokai lenkė Prūsijos kviečių importą (pastaroji užėmė antrąją vietą) [14, 265]. Lenkiškų kviečių tiekimas, palyginti su rugiais į Švediją po ATR pirmojo padalijimo, smarkiai nesumažėjo: antai 1771–1775 m. lenkiški kviečiai sudarė apie 63 % viso Švedijos kviečių importo, arba iki 16 tūkst. kviečių statinių per metus. Šiuo laikotarpiu Lenkija (palyginti su Prūsija ir Rusija) į Švediją tiekė daugiausia kviečių (žr. 15 lentelę).

Šį reiškinį E. Cieślakas aiškina tuo, kad 1771–1775 m. (palyginti su 1765–1770 m.) bendras lenkiškų kviečių tiekimas per Zundo sąsiaurį sumažėjo 1/4 (nuo 15,9 iki 11,9 tūkst. laštų kviečių per metus), ir šis sumažėjimas buvo menkesnis nei to paties laikotarpio rugių eksporto sumažėjimas [14, 265]. Šį aiškinimą dar labiau sukonkretina minėtasis W. S. Ungeris, teigdamas, jog XVIII a. Gdanskas Baltijos jūros regione buvo praradęs rugių eksportuotojo svarbą, tačiau išlaikė reikšmingą kviečių eksportuotojo vaidmenį [55, 214]. Vis dėlto ATR

(36) Žr. 4 lentelę. Gdanskas 1565–1646 m. eksportas per Zundo sąsiaurį.

pirmasis padalijimas turėjo neigiamos įtakos lenkiškų kviečių eksportui į Švediją (37). Kaip matyti iš 15 lentelėje pateikiamų duomenų, 1781–1785 m. ir 1786–1790 m. Prūsija pagal kviečių tiekiamą į Švediją jau lenkė Lenkiją, tačiau 1791–1793 m. tiek Lenkijos, tiek Prūsijos į Švediją tiekiamų kviečių kiekiai buvo panašūs, t. y. lenkiškų kviečių kiekis nedaug lenkė prūsiškų.

Taigi 1738–1793 m. Lenkijos ir Švedijos prekybiniai ryšiai buvo intensyvūs. Vis dėlto E. Cieślakas pažymi, jog nors abiejų šalių ekonomikoms jūros prekyba buvo komplementarus pobūdžio (t. y. iš Lenkijos į Švediją tiekti grūdai, o iš pastarosios – geležis), Švedijos jūros prekybos balansas su Lenkija buvo neigiamas [14, 270]. Lenkija dėl vyravusios žemės ūkio ekonomikos nebuvo viena svarbiausių Švedijos geležies pirkėjų (38).

Aptarę Lenkijos XVI–XVIII a. jūros prekybos per Zundo sąsiaurį struktūrą bei mastą, galime grįžti prie klausimo, ar iš tikrųjų šios prekybos įtaka šalies socialinei ir ekonominei raidai minimu laikotarpiu buvo didesnė už sausumos (žemyninės) prekybos? Neigiamas atsakymas į šį klausimą pirmiausia grindžiamas teiginiu, jog 1646 m. vieno didžiausių Lenkijos prekybinių uostų – Gdansko – importas per Zundo sąsiaurį sudarė apie 12 % viso Lenkijos importo, o tai reiškia, kad likusi importo dalis atiteko žemyninei prekybai. Minimam laikotarpiu Gdansko eksportas į Vakarų Europą sudarė apie 20 % viso Lenkijos eksporto. Taigi KPS iš tikrųjų pernelyg sureikšmino jūros prekybos įtaką Lenkijos socialinei ir ekonominei raidai. Teiginį, jog Lenkijoje XVI–XVIII a. sausumos prekyba vyravo jūros prekybos atžvilgiu ir buvo glaudžiau (nei jūros prekyba) susijusi su vidaus rinkos poreikiais, dar labiau sustiprina tai, kad XVI–XVIII a. ATR vyravo autonominis (susijęs su vidaus rinka), o ne ekspansyvus (orientuotas į eksportą) palivarko modelis. Vadinas, Lenkijoje prekyba iš esmės vyko vidaus rinkoje, tenkinančioje (tiesa, silpnai) besivystančių miestų paklausą, o eksportas į Vakarų Europą per Zundo sąsiaurį valstybės mastu buvo akivaizdžiai nereikšmingas. Šį teiginį patvirtina ir faktas, jog XVI a. antrojoje pusėje per Zundo sąsiaurį lenkiškų grūdų kasmet buvo tiekiami apie 80 tūkst. tonų, o Lenkijos vidaus rinkoje kasmet jų buvo realizuojama apie 330 tūkst. tonų.

Minėta, jog ATR nebuvo bendros užsienio prekybos sistemos. Aptartos Lenkijos užsienio prekybos tendencijos padės palyginti Lenkijos ir LDK užsienio prekybos su Vakarais struktūrą ir mastą ir išryškinti LDK specifiką. Tai bus padaryta šio straipsnio tęsinyje.

IŠVADOS

1. Atliktas Lenkijos XVI–XVIII a. užsienio (žemyninės ir jūros) prekybos struktūros bei masto tyrimas pagrindžia šios šalies ištraukimo į tarptautinę rinką faktą.

2. Tyrimas rodo, kad XVI–XVIII a. Lenkijos eksporto per Zundo sąsiaurį prekinėje struktūroje pagrindinę vietą užėmė grūdų produkcija (ypač rugiai ir kviečiai), antrąją – miško produkcija (ypač vančosas, mediena šulų gamybai). Minėtu laikotarpiu Lenkijos importo prekinėje struktūroje pagal tiekimo apimtį tris pirmąsias vietas užėmė druska, silkė bei audiniai. Pastarųjų tiekiami kiekiai į Lenkiją XVII a. pirmojoje pusėje – XVIII a.

(37) Nuo pirmojo iki trečiojo ATR padalijimų Lenkijos jūros prekyba per Gdansko uostą su Vakarais labai sumažėjo. Dėl nuolat didėjančių Prūsijos muitų tarifų Gdansko uoste, kuriais siekta palaužti Gdansko ekonomikos vystymąsi, Lenkijos jūros prekybos su Vakarais svorio centras ilgainiui persikėlė į kitus prekybos uostus (Elbingą, Karaliaučius, Ščeciną ir Rygą) [13, 61]. 1788 m. Prancūzija, siekdama išvengti didelių Gdansko uosto maito mokesčių, druską į Lenkiją tiekė per Palangos uostą [13, 61].

(38) XVIII a. Švedija daugiausia geležies eksportuodavo į Vakarų Europą (ypač į Angliją) [14, 266].

pabaigoje labai išaugo, lyginant su drastiškai sumažėjusiu per tą patį laikotarpį lenkiškų grūdų eksporto kiekiu.

3. Lenkijos XVI–XVIII a. žemyninėje prekyboje būta intensyvaus jaučių eksporto į Vakarų, kuris savo svarba bei mastu buvo reikšmingesnis nei lenkiškų grūdų eksportas. Jaučių eksporto į Vakarų duomenų analizė rodo, jog nuo XVII a. vidurio galvijų eksportas nesumažėjo (skirtingai nei grūdų tiekimas į Vakarų), bet išaugo (nuo 60 tūkst. iki 80–90 tūkst. galvijų kasmet).

4. XVI–XVII a. pirmosios pusės aktyvų Lenkijos jūros prekybos su Vakarais per Zundo sąsiaurį balansą XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a. antrojoje pusėje keitė pasyvus šios šalies jūros prekybos balansas, kuris laikytinas visos šalies neigiamo užsienio prekybos balanso atspindžiu minimu laikotarpiu.

5. Nors KPS koncepcijoje adekvačiai pažymėta, jog Lenkijos ūkio gamybos orientaciją diktavo tarptautinės prekybos kainos tokiuose pagrindiniuose jos prekybos uostuose kaip Gdanskas, Elbingas (pvz., padidėjusios javų kainos uostuose lėmė didesnes jų auginimo apimtis), visgi išsami istoriografijos analizė atskleidė, kad Lenkijos produkcijos kainas labiau nulėmė ne paklausa tarptautinėje rinkoje, o bendri derlių dydžiai šioje valstybėje (gero derliaus metais jos buvo mažesnės, o blogesnio – didesnės). Pasinaudodama palankia kainų konjunkture tarptautinėje rinkoje Lenkija buvo pasyvi Vakarų Europos šalių poreikių tenkintoja, ir tai rodo silpną šalies išitraukimo į tarptautinę prekybą mastą.

Gauta 2011 02 07
Parengta 2011 03 24

Šaltiniai ir literatūra

1. ABEL, Wilhelm. *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur. Eine Geschichte der Land- und Ernährungsverwaltung Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter*. Dritte, neuarbeitete und erweiterte Auflage. Hambur und Berlin: Verlag Paul Parey, 1978.
2. ADAMS, Julia. Trading States, Trading Places: The Role of Patrimonialism in Early Modern Dutch Development. *Comparative Studies in Society and History*, 1994, vol. 36, No. 2, p. 319–355.
3. AMBRULEVIČIŪTĖ, Aelita. Mugės ir jų vaidmuo prekybos struktūroje Vilniaus ir Kauno gubernijose 1861–1914 metais. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, t. 19, p. 24–40.
4. AMBRULEVIČIŪTĖ, Aelita. Stacionarios mažmeninės prekybos tinklo plėtra Vilniaus ir Vilniaus apskrityje 1861–1904 metais. *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, t. 22, p. 74–87.
5. AMBRULEVIČIŪTĖ, Aelita. Vidaus prekybos tinklo raida lietuviškose gubernijose. *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 24, p. 50–62.
6. AMBRULEVIČIŪTĖ, Aelita. *Mažmeninė prekyba Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose 1861–1914 metais (tinklas, plėtra, modernėjimas)*. Daktaro disertacija. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2010 (*Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, Rankraščių fondas*, F132–5295).
7. BARBOUR, Violet. Dutch and English Mercant Shipping in the Seventeenth Century. *The Economic History Review*, 1930, vol. 2, No. 2, p. 261–290.
8. BERRILL, K. International Trade and the Rate of Economic Growth. *The Economic History Review*, 1960, vol. 12, No. 3, p. 351–359.
9. BOGUČKA, Maria. Zboże rosyjskie na rynku amsterdamskim w pierwszej połowie XVII wieku. *Przegląd Historyczny*, 1962, t. 53, zes. 4, s. 617–626.
10. BOGUČKA, Maria. North European Commerce as a Solution to Resource Shortage in the Sixteenth-Eighteenth Centuries. In: *Natural Resources in European History*. A Conference Report. Ed. A. Mączak, N. W. Parker. Washington: Resources for the Future, 1978, p. 9–42.

11. BOGUĆKA, Maria. Z zagadnień obrotów wewnętrznych regionu bałtyckiego. Handel Gdańsk – Sztokholm w 1643 roku. *Zapiski Historyczne*, 1978, t. 43, zes. 4, s. 43–57.
12. BOGUĆKA, Maria. The Role of Baltic Trade in European Development from the XVI th to the XVIII th Centuries. *Journal of European Economic History*, 1980, vol. 9, No. 1, p. 5–20.
13. CIEŚLAK, Edmund. Sea-Borne Trade between France and Poland in the XVIII th Century. *Journal of European Economic History*, 1977, vol. 6, No. 1, p. 49–62.
14. CIEŚLAK, Edmund. Aspects of Baltic Sea-Borne Trade in the Eighteenth Century: the Trade Relations between Sweden, Poland, Russia and Prussia. *Journal of European Economic History*, 1983, vol. 12, No. 2, p. 239–270.
15. DAVIES, Norman. *Dievo žaislas: Lenkijos istorija*. T. 1: Nuo seniausių laikų iki 1795 metų. Iš anglų k. vertė I. Mataitytė, L. Miknevičiūtė. 2-asis patais. leidimas. Vilnius: Lietuvos rašytojų s-gos I-kla, 2008.
16. FEDOROWICZ, Jan K. *England's Baltic Trade in the Early Seventeenth Century: A Study in Anglo-Polish Commercial Diplomacy*. New York: Cambridge University Press, 1980.
17. GIERSZEWSKI, Stanisław. Elbląskie księgi cła palowego z lat 1586–1700. *Zapiski Historyczne*, 1973, t. 38, zes. 4, s. 43–53.
18. GLAMANN, Kristof. European Trade 1500–1750. In: *The Fontana Economic History of Europe: The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Ed. C. M. Cipolla. Great Britain, 1976, vol. 2, p. 427–526.
19. GROCHULSKA, Barbara. Jarmarki w handlu polskim w drugiej połowie XVIII wieku. *Przegląd Historyczny*, 1973, t. 64, zes. 4, s. 793–821.
20. GULDON, Zenon; LECH, Sępkowski. Handel Torunia z Wielkim Księstwem Litewskim w początkach XVII wieku. *Zapiski Historyczne*, 1979, t. 44, zes. 2, s. 81–103.
21. GUNST, Péter. Agrarian Systems of Central and Eastern Europe. In: *The Origins of Backwardness in Eastern Europe. Economics and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century*. Ed. D. Chirot. Berkely: University of California Press, 1989, p. 53–91.
22. HECKSCHER, Eli F. Multilateralism, Baltic Trade, and the Mercantilists. *The Economic History Review*, 1950, vol. 3, No. 2, p. 219–228.
23. HOSZOWSKI, Stanisław. The Polish Baltic Trade in the 15th–18th Centuries. In: *Poland at the 11th International Congress of Historical Science at Stockholm*. Warszawa, 1960, p. 117–154.
24. HROCH, Miroslav; PETRŇŇN, Josef. Europejska gospodarka i polityka XV i XVII wieku: kryzys czy regres? *Przegląd Historyczny*, 1964, t. 55, zes. 1, s. 1–21.
25. JENSCH, Georg. *Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert. Ein Beitrag zur livländischen Wirtschaftsgeschichte in schwedischer Zeit*. Riga: N. Kymmels, 1930.
26. KIAUPIENĖ, Jūratė. Mada – pirklio nauda. Audinių, galanterijos ir plataus vartojimo buities prekių importas į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę XVII a. pradžioje. *Menotyra*, 2003, t. 2, Nr. 31, p. 11–18.
27. KUKLINSKA, Krystyna. *Commercial Expansion in XVIII th Century Poland: The Case of Poznań*. *Journal of European Economic History*, 1977, vol. 6, No. 2, p. 443–460.
28. KULA, Witold. *An Economic Theory of the Feudal System: Towards A Model of the Polish Economy 1500–1800*. Translated from the Polish by L. Garner, presentation by F. Braudel. London: NLB, 1976.
29. MAŁOWIST, Marian. Riga und Danzig vom Ausbruch des Dreizehnjährigen Krieges bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts. Iš: *Conventus primus historicorum Balticorum Rigae 1937*. Riga, 1938, S. 312–320.
30. MAĆZAK, Antoni. The Balance of Polish Sea Trade with the Wets, 1565–1646. *The Scandinavian Economic History Review*, 1970, vol. 18, No. 2, p. 107–142.

31. MAĆZAK, Antoni. *Między Gdańskiem a Sundem: Studia nad handlem bałtyckim od połowy XVI do połowy XVII w.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972.
32. MAĆZAK, Antoni. Money and Society in Poland and Lithuania in the 16th and 17th Centuries. *Journal of European Economic History*, 1976, vol. 5, No. 1, p. 69–104.
33. MANIKOWSKI, Adom. Zmiany czy stagnacja? Z problematyki handlu polskiego w drugiej połowie XVII wieku. *Przegląd Historyczny*, 1973, t. 64, zesz. 4, s. 771–791.
34. NIELSEN, Randall. Storage and English Government Intervention in Early Modern Grain Markets. *The Journal of Economic History*, 1997, vol. 57, No. 1, p. 1–33.
35. NORTH, Douglass C. Sources of Productivity Change in Ocean Shipping, 1600–1850. *The Journal of Political Economy*, 1968, vol. 76, No. 5, p. 953–970.
36. NORTH, Douglass C.; THOMAS, Robbert P. *The Rise of the Western World. A New Economic History.* Cambridge: Cambridge UP, 1973.
37. NORTH, Douglass C. *Institucijos, jų kaita ir ekonomikos veikmė.* Iš anglų kalbos vertė A. Degutis. Vilnius: Eugrimas, 2003.
38. O' BRIEN, Patrick. European Economic Development: The Contribution of the Periphery. *The Economic History Review*, 1982, vol. 35, No. 1, p. 1–18.
39. PAMERNECKIS, Stanislovas. *Agrariųjų santykių raida ir dinamika Lietuvoje: XVIII a. pabai-ga – XIX a. pirmoji pusė (statistinė analizė).* Vilnius: VU, 2004.
40. PAMERNECKIS, Stanislovas; SAKALAIUSKAITĖ, Roberta. Senkonių palivarko inventori-*us. Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 16, p. 31–41.
41. PAMERNECKIS, Stanislovas. Lietuvos dvarų ūkinė dokumentacija: pajamų-išlaidų knygos XIX a. pirmojoje pusėje (Adutiškio dvaro archyvo pagrindu). *Istorijos šaltinių tyrimai*, 2008, t. 1, p. 267–298.
42. RÜSEN, Jörn. Istorinis metodas. Iš: J. Rösen. *Istorika: istorikos darbų rinktinė.* Vertė A. Jankauskas. Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 111–148.
43. SAMSONOWICZ, Henryk. *Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańka w II połowie XV wieku.* Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1960.
44. SAMSONOWICZ, Henryk. Jarmarki w Polsce na tle sytuacji gospodarczej w Europie w XV–XVI wieku. In: *Europa–Słowiańszczyzna–Polska: Studia ku uczczeniu profesora K. Tymienieckiego.* Poznań, 1970, s. 523–532.
45. SPERLING, J. The International Payments Mechanism in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *The Economic History Review*, 1962, vol. 14, No. 3, p. 446–468.
46. STERN, Steve J. Feudalism, Capitalism, and the World–System in the Perspective of Latin America and the Caribbean. *The American Historical Review*, 1988, vol. 93, No. 4, p. 829–872.
47. TIEBOUT, Charles M. Exports and Regional Economic Growth. *The Journal of Political Economy*, 1956, vol. 64, No. 2, p. 160–164.
48. TOPOLSKI, Jerzy. *Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa Gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku.* Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958.
49. TOPOLSKI, Jerzy. The Role of Gniezno in International Trade. *Acta Poloniae Historica*, 1968, vol. 18, p. 194–204.
50. TOPOLSKI, Jerzy. Faktoren der Entstehung eines internationalen Jahrmarktnetzes in Polen im 16. und 17. Jh. *Studia Historiae Oeconomicae*, 1970, vol. 5, p. 101–116.
51. TOPOLSKI, Jerzy. Eksport pŕodŕow rolnych a problem oceny sytuacji gospodarczej strefy bałtyckiej w XVI–XVII wieku. In: J. Topolski. *Gospodarka polska a europejska w XVI–XVIII wieku.* Poznań: Wydaw. Poznańskie, 1977, s. 85–98.

52. TOPOLSKI, Jerzy. Continuity and Discontinuity in the Development of the Feodal System in Eastern Europe (Xth to XVIIth Centuries). *Journal of European Economic History*, 1981, vol. 10, No. 2, p. 373–400.
53. TOPOLSKI, Jerzy. Model kontynentalnego handlu Europy środkowowschodniej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. In: J. Topolski. *Prawda i model w historiografii*. Łódź, 1982, s. 335–358.
54. TOPOLSKI, Jerzy. Polish Economy in the 18 th Century. In: J. Topolski. *The Manorial Economy in Early-Modern East-Central Europe: Origins, Development and Consequences*. London: Variorum, 1994, p. 7–22.
55. UNGER, W. S. Trade Through the Sound in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *The Economic History Review*, 1959, vol. 12, No. 2, p. 206–221.
56. UNGER, Richard W. Dutch Herring, Technology, and International Trade in the Seventeenth Century. *The Journal of Economic History*, 1980, vol. 40, No. 2, p. 253–280.
57. WALLERSTEIN, Immanuel. *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 1974.
58. WALLERSTEIN, Immanuel. The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 1974, vol. 16, p. 387–415.
59. WALLERSTEIN, Immanuel. *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy 1600–1750*. New York: Academic Press, 1980.
60. WALLERSTEIN, Immanuel. *The Modern World-System III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy*. New York: Academic Press, 1989.
61. WALLERSTEIN, Immanuel. *The Essential Wallerstein*. New York: The New Press, 2000.
62. WALLERSTEIN, Immanuel. Busho geopolitinis palikimas. Iš anglų k. vertė A. Samalavičius. *Kultūros barai*, 2005, Nr. 4, p. 65–66.
63. WESSELING, H. Overseas History. In: *New Perspectives on Historical Writing*. Ed. P. Burke. Cambridge, Oxford: Polity Press, 1992, p. 67–92.
64. WILLS, John E. Maritime Asia, 1500–1800: The Interactive Emergence of European Domination. *The American Historical Review*, 1993, vol. 98, No. 1, p. 83–105.
65. WILSON, Charles. Treasure and Trade Balances: The Mercantilist Problem. *The Economic History Review*, 1949, vol. 2, No. 2, p. 152–161.
66. WYCZAŃSKI, Andrzej. *Studia nad konsumpcją żywności w Polsce w XVI i w pierwszej połowie XVII w.* Warszawa, 1969.
67. WYCZAŃSKI, Andrzej. The Adjustment of the Polish Economy to Economic Checks in the XVIIth Century. *Journal of European Economic History*, 1981, vol. 10, No. 1, p. 207–212.
68. ŽIEMELIS, Darius. Immanuelio Wallersteino kapitalistinės pasaulio sistemos teorija. *Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 16, p. 65–81.
69. ŽIEMELIS, Darius. Lietuva Vidurio ir Rytų Europoje XVI–XVIII amžiuje: „feodalinė reakcija“ ar periferinis kapitalizmas? *Lietuvos istorijos studijos*, 2006, t. 18, p. 51–68.
70. ŽIEMELIS, Darius. XVI–XVIII amžiaus Abiejų Tautų Respublikos palivarko ūkis marksistiniu bei neoinstitucionalistiniu požiūriais. *Lietuvos istorijos studijos*, 2011, t. 27 (įteikta spaudai).
71. ТРУСКА, Л.; ЯСАС, Р. Внешняя торговля Великого Княжества Литовского в последние годы его существования (1785–1792). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai. Serija A*, 1970, t. 1, Nr. 32, p. 23–53.

DARIUS ŽIEMELIS

Foreign trade structure and scope in the Republic of Two Nations in the 16th to 18th centuries: Poland's case

Summary

This article continues the author's analysis of the socio-economic history of the Republic of Two Nations (RTN) in the 16th–18th centuries, considering the problem of using two competing historical approaches – the traditional Marxist conception emphasizing internal causes and the neo-Marxist capitalist world system (CWS) theory emphasizing external causes. The point of departure for this article is a problem area in the CWS concept: the exaggerated influence of foreign trade in the RTN in the 16th–18th centuries on economic development, identified in earlier works. The point of the article is to determine, based on historiographic information, first the structure of Poland's foreign trade and the scale of participation of its economy in foreign trade in the 16th–18th centuries as the main argument for the existence of peripheral capitalism in this state. The article is composed of three sections: "Explanatory Version of the Influence of Foreign Trade on the Development of European Countries in the 16th–18th Centuries", "Features of the Development of Polish Continental Trade in the 16th–18th Centuries" and "Polish Marine Trade through the Sound in the 16th–18th Centuries: Structure and Scope". The author offers a new interpretation of Polish foreign trade data in terms of the CWS and traditional Marxist conceptual views.

The study shows that in the trade structure of Poland's export via the Sound, in the 16th–18th centuries grain was the main item (mostly rye and wheat), and forest products were the next most significant item (mainly wainscott for producing clap-holt). In the trade structure of Polish imports, in terms of volume, the three most important items were salt, herring and textiles. The volumes of the latter supplied to Poland grew remarkably in the first half of the 17th century; at the same time, Polish grain exports fell drastically. There was an intensive export of oxen in Polish continental trade in the 16th–18th centuries, which in its importance and scope was more significant than the Polish grain export. Analysis of Polish oxen export data shows that exports of cattle didn't decline from the mid-17th century onward (unlike supplies of grain to the West) but grew (from 60,000 to 80,000–90,000 cattle annually).

After the 16th and the first half of the 17th centuries, the active balance of Polish marine trade with the West via the Sound in the second half of the 17th and the second half of the 18th centuries reached the passive balance for this country. This balance is a reflection of the negative foreign trade balance in the same period.

Although it was noted rather explicitly in the CWS concept that Poland's economic production orientation had been dictated by international prices at its main ports such as Gdansk and Elbing (for example, increased prices of grain at the ports caused a greater volume of production), a detailed historical analysis showed that prices of Polish production were caused not by the demand on the international market, but by the overall sizes of harvests in this country (during good harvest years the prices were lower, and vice versa). Poland, making use of a favourable conjunction of prices on the international market, was a passive supplier of the needs of Western European countries, which shows the country's small scale of participation in international trade.

An analysis of the Grand Duchy of Lithuania's foreign trade with the West will be presented in the next article.

Key words: capitalist world system theory, international trade, socio-economic history, Poland in the 16th–18th centuries